

CYPRUS
INTERNATIONAL
UNIVERSITY
ULUSLARARASI
KIBRIS
ÜNİVERSİTESİ

DOI : 10.22559/folkloredebiyat.2016.19
folklor/edebiyat, cilt:23, sayı:89, 2017/1

TÜRK DİLLERİ – BİR AİLE PORTRESİNİN ANA HATLARI

Claus Schönig*

Çev.: Özlem Yiğitoğlu**

Anti-Totalitarizme adanmıştır

Bu makalede, daha önce önerdiğim ve önceki bazı makalelerde ele alınan Türk Dillerinin iç ayırım modeli bazı düzeltmeler, değişiklikler ve genişletmelerle yeniden ele alınmıştır. Örneğin yeni bir Merkezi Türk Dil kolu ve iki etkileşimli bölgenin bulunmuş olması, konuya açıklık getirmek için en azından kısa bir kaç not yazmayı gerekli kıldı. Bununla birlikte dilbilimsel fenomenlerin etkileşimi ve kültürel, demografik, politik, sosyal ve tarihi sahalardaki gelişmeler hakkında daha fazla ayrıntılı açıklama yapma ihtiyacı hissedildi. Bu nedenle Türk dillerinin gelişimi için hatırı sayılır önemi olan Türk-Moğol ilişkileri hakkında yeni bilgiler eklemek gerekli oldu. Bu makalenin amacı Türk dil ailesinin hikayesini anlatmaktır; bu nedenle burada Türk dillerinin gelişimi hakkındaki düşüncelerimi destekleyecek örnekler vermemeye karar verdim. Örnekler, oldukça karmaşık bir konuyla karşı karşıya kalan okuyucunun dikkatini dağıtabilir ve konsantrasyonunu bozabilir.

Dikkate aldıklarımın başlangıç noktasını Modern Türk dilleri yani Yeni Türkçe

---

*Prof. Dr., FREIE UNIVERSITÄT BERLIN Fachbereich Geschichts- Und Kulturwissenschaften Institut Für Turkologie

** Dr. ,Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

döneminin dilleri oluşturur bkz. aşağı. Amacım yeni Türk Dillerinin, kültür tarihinin yanında dil tarihi ve konuşucularının politik, sosyal vb. gibi görünüşleriyle bağlantılı iç ayrımını betimleyen bir model kurmaktır. İdeal bir model Türk dillerinin gelişimi hakkındaki aprioristik görüşlerden muaf olmalıdır. Bu nedenle dillere ve diyalektlere kendi içlerinde kulak vermeye karar verdim. Bu, temel olarak sözvarlığı ve yapıbilgisi sahasında mümkün olduğu kadar çok özelliği kullanmayı gerekli kıldı, bu nedenle bu modelde daha önce yapılmış sınıflandırma modellerinin geçerli parçalarını kullandım. Aynı zamanda mümkün olduğunca, yeni yayınlanmış materyallerin yardımıyla böylesi geleneksel özelliklerin dağılım haritasını tamamlamaya ve düzeltmeye çalıştım. Bununla birlikte Kuzeydoğu Türkçesi, Güney Sibiry, (Batı) Oğuzca ve Kıpçakçanın gelişimi ve iç ayrımı hakkında yaptığım araştırmaların sonuçlarını birleştirmeye (ve tamamlamaya) çalıştım.

Çalışma sırasında bazı verilerin çoklu dildilimsel kullanımlarının olduğu ortaya çıktı; örneğin, bir kökün leksik açıdan ikili kullanımı varsa, sözcüğün farklı dillerde aynı konseptle (*tag*, *tav* vb. ‘dag’) bulunup bulunmadığı ya da sözcüğün var olan farklı konseptleri (Yak. *tia* ‘dag ormanı’) incelenmiş; semantik bir konseptin olması durumunda bunun kaç farklı sözcük köküyle ifade edilebileceği sorgulanmıştır. (*tag* ‘dag’ ve Yakutça bkz. *kaya*) Bununla birlikte gramere ait bir özelliğin iki değişik biçimde ifade edildiği durumlar gözardı edilmemiştir. (Tr. ‘hala gelmedi’ Altay T. *kel-gelek*).

Dilbilimsel özellikler, bölgesel etkileşim veya genetik miras yoluyla çağdan çağa aktarılabilir. Bu geçiş süresinde bir dilbilimsel özellik şekil veya anlam açılarından değişim geçirebilir. Bir dilbilimsel birimin genetik özellikleri, onun genetik dizisini oluşturur. Eğer iki dilbilimsel birim genel bir genetik diziyi ortaya koyuyorsa bunlar genetik ilişkiler olarak değerlendirilir. Ortak bir topografik alana bağlı olan en azından iki dilbilimsel birimin güncel veya tarihsel olan genel bir özelliği -eğer bu bir genetik özellik değilse- bölgesel bir özellik olarak adlandırılır. Bölgesel özellikler, etkileşimli alanları oluşturur. Etkileşimli alanlar genetik olarak miras kalmış özellikler icerebilir; bir genetik dizi, etkileşimli bölge tarafından aktarılmış özellikler içerir. Pek çok durumda bölgesel ve genetik grupların genel özellikleri tam olarak kimlik dağılımlarını göstermez, onların dağılımı az çok titresimlidir. Dilbilimsel değişme bulunan bölge ve grupların kenarlarındaki gelişmeler ise merkezdekilerden daha yavaştır, bazen de hiç meydana gelmezler. Böylece, genetik bölgelerin sınırları ve yerel gelişmeler sık sık eski şekilleri sergilerler.

Batı Oğuz etkilişimi, İlhanlı devletinde gerçekleşmiştir. Bu ülkenin en önemli dili Farsça idi. İlhanlı iktidarı 14. yüzyılın başında dağılmaya başladığında, Küçük Asya’da ve Azerbaycan’da Batı Oğuzca konuşan grupların yerel yöneticileri bağımsız hale geldiler. Edebiyatta olduğu gibi yönetimde de yazı dili olarak hala Farsça’yı kullanıyorlardı ancak (13. yüzyılın ikinci yarısından beri) Batı Oğuzca daha fazla kullanılmaya başlanmıştı. Merkezi bir gücün olmaması, bazı çeşitli yerel edebi geleneklerin gelişmesine olanak sağlamıştır: kabaca ifade etmek gerekirse, (Osmanlıcanın oluşmasına neden olan) Batı

Küçük Asya geleneği, Batı Oğuzcanın doğu kanadıyla ilişkili olan Doğu geleneği ve güçlü Orta Asya etkileri sergileyen ve daha sonra yok olan (Doerfer'e göre) "karışık bir dil" olan *olga bolga dili* bulunmaktadır. Çağatayca, Ulus Çağatay'da gelişmiştir. Çağatayca, kendisinden önceki Karahanlıcaya dayanmaktadır. Altın Ordu ülkesinde, (büyük olasılıkla yine Karahanlı geleneklerine dayanan) Harezmi Türkçesiyle karşılaşmaktayız; Harezmi Türkçesi materyallerinden bir kısmı güçlü Oğuzca özellikler sergilemektedir. Altın Ordu'nun 15. yüzyılın ortasında nihai olarak çökmesiyle, yazınsal üretim koşulları ortadan kalkmıştır; bunların yerine yerel *Türki* diyalektler artmıştır. 15. yüzyılda, Kırım Hanlığı üç yüz yıllığına Osmanlı etkisi altına girmiştir. Volga bölgesi –Osmanlı ve Çağatay etkisi altında- az çok standartlaştırılmış bir dil üretti ve bu dil daha sonra 19. yüzyıl *Törêki têt*'ine dönüştü. Volga Bulgarları da Altın Ordu'nun bir parçasıydı. Onlar 10. yüzyılda İslamiyetin etkisi altına girdi. Volga Bulgar kitabelerinde (Farsçaya değil) Arapçaya çok yakın olan yazımlarla karşılaşmaktayız, (bkz örneğin sesli harflerin söz sonunda bile diyakritik işaretlerle ifade edilmesi).

Türkçe konuşan grupların geleneksel yaşam alanları dışında, Memlük Mısırında ve komşu bölgelerde bazı Türkçe metinler üretilmiştir; bu metinlerin dili çoğunlukla Kıpçak özellikleri taşımaktadır, materyallerden bazılarıysa Oğuz etkisi altında gibi görünmektedir. Burada Yemen'deki çok dilli Rasulid sözlüğünden ("Hexaglot") de bahsedilmesi gerekir. Bu metinlerin birçoğu İslami kültür çevresine aittir ve dolayısıyla Arap alfabesiyle yazılmıştır. Hristiyan (Hristiyanlığa ilişkin, Hristiyanların yazdığı, Hristiyanlar için yazılan vb.) metinlerine baktığımızda, Altın Ordu bölgesinden gelen ve iki ayrı metni kapsayan *Codex Cumanicus*'la karşılarız. Ermeni yazısıyla yazılmış, (birçok sivil belgeyi de içinde bulunduran) Ermeni-Kıpçak diye adlandırılan metinler de vardır. Osmanlı İmparatorluğundan kalan, İbrani harfli Yahudi metinlerinin yanı sıra, Süryani, Ermeni, Gürcü, Yunan, Kiril ve Latin harfli metinler bulunmaktadır. Ayrıca Avrupalı elçiler, gezginler, tüccarlar tarafından yapılmış kopyalar da bulunmaktadır. Bu kaynaklar, fonetik gelişmelerin Arap alfabesiyle gizlenen detaylarına biraz da olsa ışık tutmaktadır. Standart imlalar çok klasik olduğundan ve diğer metinler nispeten nadir olduğundan Orta Türkçe döneminin ne zaman sonlandığını söylemek zordur. Belki de Yeni Türkçe dönemine geçiş bir şekilde 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçişle gerçekleşmiştir (bkz yukarı).

Orta Türkçe dönemi, 13. yüzyılın başlarında Moğolların etkin güç haline gelmesiyle sona eren Arkaik Türkçe döneminden sonra gelir. Arkaik Türkçe terimini kullanmamın sebebi, "Eski Türkçe" teriminin geleneksel olarak, bugün Türkçe konuşulan bölgenin doğusundaki metinler için kullanılıyor olmasıdır. Runik alfabeli olarak adlandırılan metinlerin yanı sıra, farklı alfabelerde, bazı Süryani-Arami alfabelerine kadar uzanan Maniheizm, Budist ve Hristiyan metinler de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Tibet ve Brahmi alfabeleriyle de yazılan metinler bulunmaktadır. İlk kez, Geç Arkaik Türkçe dönemine ait Karahanlıca kaynaklar eski yazıyı (Arap alfabesini), Karahanlı hükümdarı *Satuq Buğra Xaqan*'ın İslama geçmesinin bir sonucu olarak kullanmaktadır. Tüm bu Arkaik Doğu Türkçesi ("Eski Türkçe") kaynakların dillerinin içsel bölünmelerine

gelirsek, yapılması gereken daha çok şey vardır. Türkçe konuşulan bölgenin Batısında ise çok az dil kalıntısı kalabilmiştir. Bunların bir kısmı Yunan alfabesiyle yazılmıştır ve Bulgar Türkçesinin bir çeşidini temsil ediyor olabilir, ancak bu kalıntıların Tunguzca olduğu bile ileri sürülmüştür; Doğu Avrupa runik alfabeli anıtların Bulgar Türkçesine ait olduğu da ileri sürülmüştür ancak tüm bu okuyuşlar ve iddialar hala kesin olmaktan çok uzaktırlar.

Türkçenin, Moğolcayla çok uzun bir süre, muhtemelen üç yüz yıldan fazla bir süredir ilişkisi vardır. Bu iki dil oldukça ilgi çekmektedir, çünkü bu ilişkilerin sonucu -sözlüksel, biçim bilimsel, yapısal vb aktarımlar- bize ilk Türkçe kaynakların yazılmasından önceki Türkçe, yani aşağı yukarı Ön-Türkçe hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bunlar bize, Türkçe ve Moğolcanın tarihini yeniden oluşturmamıza yardımcı olacak bilgiyi sağlamaktadırlar. Bazı bilim adamları hala temel kanıttan yoksun olarak Altay, Ural-Altay, Nostratik vb kuramlar çerçevesi içinde, Türkçe ve Moğolca arasındaki genetik ilişkiyi kabul etmektedirler. Ancak **Poppe** gibi ikna olmuş bir Altaycı bile Türkçe-Moğolca ilişkilerinde aktarımların önemli bir rol oynadığını kabul etmek zorundadır.

Türkçedeki en eski Ural ve Hint-Avrupa aktarım sözcüklerinin tür ve biçimlerine göre, Ön-Türkçenin konuşanları, “Altay” diyebileceğimiz, bir dil topluluğunun, uzak batı üyeleri olmalıdırlar. En eski Türkçe-Moğolca dil temasları bu etkileşimli bölge çerçevesinde kurulmuştur. Ön-Bulgarca ve Ön-Moğolca arasındaki bağ, Türkçe ve Moğolca arasındaki belki de en eski dil etkileşimlerine yol açmıştır. Ön-Moğolcaya geçen sözlüksel aktarımlar arasında metalbilim, hayvancılık, ruhsal-zihinsel yapıya ilişkin vb alanlardan örnekler (aralarında Toharca kökenli sözcükler de vardır) karşımıza çıkmaktadır. Bu temaslarda asıl rolü Ön-Bulgarcanın oynadığı açıktır. Ancak Moğolcadaki eski bir Türkçe aktarımın, Ön Bulgarcaya mı yoksa kalan Ön-Türkçeye mi ait olduğuna karar vermemiz için herhangi bir özellik göstermeyen aktarım sözcükleri de dikkate almak gerekmektedir.

(Ön-Bulgarca da dâhil) Ön-Türkçe ve (aslen Güney Sibiryalı) Ön-Samoyedce arasındaki temaslar, Çin tarihi belgeleri aracılığıyla verilen bilgilere göre, bize en azından Ön-Bulgarcanın, Xiongnu ve Donghu konfederasyonları Çin’in kuzeyindeki steplerde ortaya çıktığında onların Güney Sibirya’da var olduğunu göstermektedir. Xiongnu MÖ 300 yılından beri steplere egemendi. Onların sözel kimlikleri hala tartışma konusudur; bilinen sözcüklerin bazıları Ön-Türkçe (hatta Ön-ÖncesiTürkçe), hatta İrani dillere ve Yenisey dillerine ait olabilecek bazı kültürel terimlerden haberimiz vardır. Paleo-demografik ve tarihi dil bilim etkenleri, Xiongnuların Ön-Türkçe konuşan güçlü grupları kapsadığı tahminine yol açmaktadır. Ön-Samoyedçedeki Ön-Türkçe aktarım sözcükler (ve tersi), bu Ön-Türkçe konuşan gruplardan en azından bir kısmının Ön-Bulgarca konuştuğunu göstermektedir. Bu da, Ön-Bulgarca konuşanlarının, Ön-Samoyed grubunun dağıldığı, MÖ 1. yüzyılın sonundan önce, Ön-Samoyed’in Güney Sibirya’daki yerleşim alanında var olmuş olduğu anlamına gelir.

MÖ 1. yüzyılda, Xiongnu konfederasyonu iç mücadeleler ve Çin’in müdahaleleri

yüzünden ciddi sorunlarla karşılaştı. MS 2. yüzyılda, Xiongnu konfederasyonu dağıldı; bir kısmı batıya çekildi ve Çince kaynakların ufkundan ayrıldı. Yaklaşık 200 yıl sonra, “step halklarının” önceden bilinmeyen grupları Sasani devletinin ve Roma İmparatorluğunun sınırlarında ortaya çıktı. Çince olmayan kaynaklar (Farsça, Yunanca, Latince vb) örneğin, Kionitlerden ve “Kidarit Hunları”ndan (4. yüzyıl), *xwn*’dan (Soğdca harfler), Kafkasya ve Avrupa Hunlarından (4. ve 5. yüzyıllar), Hindistan’daki “Ak Hunlar”dan (430–525) War-Hunlarından (belki de Eftalitlerin ana grubu, bkz aşağısı) bahseder. “Xiongnu” gibi tüm bu isimler *H (h, x, k)–W (w, v, u, o)–N (n, ng)* seslerini içermektedir. Tüm bu “HWN” isimlerinin “Xiongnu” ismiyle bağlantılı olduğunu varsayarsak, bu grupların doğrudan Xiongnu konfederasyonuna ait olup olmadığından emin olamayız. Bu isim önceden yüksek saygınlık ifade ettiğinden yalnızca Xiongnu’nun adını da kullanmış olmaları mümkündür. Tüm bu “HWN” grupları arasında, çoğunlukla Kafkas ve Avrupa Hunları (ve belki Eftalitler), (Ön)-Türkçeye ilişkilendirilebilecek bazı sözel materyaller bırakmışlardır (hatta belki de Avrupa Hunlarının köle kabilelerin isimlerinde geçen *Akatzir*, Türkçe *agaç eri* [belki] “Orman Halkı” ile ilişkili olabilir).

Xiongnu Konfederasyonunun dağılmasından sonra, Çin’in kuzeyindeki steplerde egemenliği Xianbei Konfederasyonu ele geçirdi. Xianbei, Ön-(Öncesi-) Moğolca konuşan grupları kapsamaktaydı. Bu gruplar Xiongnu’nun eski düşmanı olan Donghu’dan gelişmiş olabilirler. Xianbei’nin adı Pritsak tarafından *Sārbi (belki de *Shihwei* adlandırmasına bağlanmak üzere, *>*Šerbi*, *>*Širvi*, *>*Širbi* vb. bkz aşağısı) şeklinde analiz edilmiştir ancak bu, kesin olmaktan çok uzaktır. Her halükarda, görülmektedir ki, yalnızca Orta-Moğolca (örn. *Mongolların Gizli Tarihi*’ndeki dil), Klasik Moğolca ve tüm Modern Moğol dilleri değil, aynı zamanda, *Janhunen*’in Para-Moğolca adını verdiği, Duyugunlar’ın (Doğu Türkistan’da), Tavgaçların (aslen Çin’in kuzeyinde), Shihweiler’in (Büyük Chingan Dağlarında), Kaylar’ın (ya da Eski Türklerin adlandırmasıyla *Tat(a)bi* [= K’u-mo-xi]) ve Kitañlar’ın (Mançurya’da) dilleri gibi diğer Moğolca dalları da bu erken dönem Ön-Moğolcadan gelişmiştir. Üçüncü yüzyılda *Kagan* unvanını, Xianbei grubu *Ch’i-fu*’nun kullandığını görmekteyiz.

Dördüncü yüzyılın sonunda Tavgaçlar (Çince kaynaklarda *Tuoba*, Bizans kaynaklarında *Taugast*, Eski Türkçe kaynaklarda *Tavgaç*) Kuzey Çin’i fethetti ve Kuzey Wei hanedanlığını kurdular. Çince kaynaklardan geçen dil kalıntılarını bakılarak Tavgaçların Ön-Moğolca konuşmuş olabileceği düşünülmektedir. Sui-shular’a göre, *Tür(ü)kler* (Gansu’daki P’ing-liang’dan “karma *Hu*-Barbarları”), *A-shih-na* grubuyla (ailesiyle?) bağlantılıdır. Kuzey Wei hükümdarı *T’ai-wu-ti* (424 - 452), Xiongnu grubu *Tsü-ch’ü* tarafından yönetilen Kuzey Liang devletini yok ettiğinde, *A-shih-na* grubu kaçıp Jou-Juanlar’a sığındılar. (bkz aşağısı), Altay Dağları’na yerleştiler ve “demir işi” yaptılar (birçok eski toplulukta demircilerin rolünü bununla birlikte 6. yüzyılın ikinci yarısında, demirin *Tür(ü)k*’ler tarafından bir Bizans elçisine sunulduğunu göz önünde bulundurmalıyız). Büyük olasılıkla, *Tür(ü)kler*in öncülleri Hint-Avrupa dil (İranca, Toharca) ortamında bir süre kalmıştır; daha sonraki *Tür(ü)k* hükümdarlarının isimleri ve unvanlarının kökeni ve bununla birlikte, Çinlilerin *Tür(ü)klere* gönderdikleri ilk elçinin

bir Tohar olması bunu desteklemektedir. Kuzey Weiler 6. yüzyıla kadar hüküm sürmüşler, sonra doğu ve batı olmak üzere iki hanedanlığa bölünmüşlerdir. Batı hanedanlığı olan Kuzey Zhoular göçebe kültürün etkisinde kalmışlardır; kuzey-doğu Çin'in asker olan elitleri olarak rolleri, 7. yüzyılın başındaki Tang hanedanlığının yükselişine kadar, yani steplerdeki *Tür(ü)k* üstünlüğü zamanına kadar devam etmiştir. Öyle görünüyor ki Ön-Moğolca (Tavgaçların dili?)'dan Ön-Türkçe'ye astronomi, yönetim, farklı türlerdeki gereçler, hayvancılık ve tarım alanlarında sözel bir etki vardı.

Jou-juanlar (Juanjuanlar) 5. Yüzyılda Çin'in kuzeyindeki steplerin egemen unsuru haline gelmişlerdi. Belki bir tür Ön-Moğolca da konuşuyorlardı. Jou-juanlar yalnızca Kuzey Wei'ye karşı mücadele vermekle meşgul değillerdi, aynı zamanda Tieh-le konfederasyonunun köle kabilelerinin ayaklanmalarını da bastırmak zorundaydılar. Bu konfederasyon içinde (çok büyük ihtimalle) -Ön-Bulgarca konuşanların yanısıradaha sonraki dönem *Tür(ü)k*leri de barındırıyordu, bkz aşağısı. Sürekli mücadeleden kaçınmak için, Ön-Bulgarca konuşanlar Güney Sibirya'dan Doğu Avrupa'ya çekildi ve Ön-Moğolca'nın üzerindeki Ön-Bulgarca etkisi sona erdi. Tieh-leler'in başka bir alt grubu olan Kao-chüler ("Yüksek Arabalar"), daha sonra tarih sahnesine çıkacak olan Uygurların öncüllerini de kapsıyordu..

480li yıllarda Hun konfederasyonunun dağılmasından sonra, Ön-Bulgar Türkleri Doğu Avrupa'ya ulaştı. Bizans kaynakları *Oğur* adından bahsetmektedir ki bu isim *z - r* ses benzerliğine dayandırılarak, *Oğuz* ismiyle bağlantılı görülmüştür; karşımıza Saragur ("Sarı Oğur" değil, muhtemelen "Ak Oğur"), Kutrigur (*Toquz Oğuz* gibi "Dokuz Oğur"), Uturgur ("Otuz Oğur"), Onogur ("On Oğur") gibi isimler çıkmaktadır; örneğin sonuncusu olan Onogur, Macar halkı için Almancada "Ungar"; İngilizcede Hungarian biçiminde kullanılmıştır.

Dahası, 7. yüzyılın ilk yarısında, Asov Denizinde Bulgar Türkleri yaşamaktaydı. Onlar, Kubrat Hanının ölümünden sonra bu Magna Bulgaria (*Büyük Bulgarya*)'dan çekildiler. Bazıları 7. yüzyılın sonunda Tuna Nehrini geçip Tuna Bulgarlarını oluşturdular; yalnızca 150 yıl sonra, Slav reaya tarafından sözel olarak asimile edildiler. Bir başka grup kuzeye ilerledi ve daha sonra Altın Ordu devletinin uyuğu olan Volga Bulgarlarını oluşturdular.

Eftalitler 5. yüzyılda Batı Türkistan'da ortaya çıkmışlardı. Belki de Doğu kanadı Jou-juan devleti olan bir imparatorluğun Batı kanadıydılar. Eftalitler'in çekirdek grubu, HWN konfederasyonlarının bir temsilcisi olan War-Hunlar'dı; bkz yukarısı. Eftalitler, *A-shih-na* grubunun *liderliğindeki *Tür(ü)k*lerin ve egemenliği ele geçirdikleri 6. yüzyılın ortasına kadar Sasaniler'in muhalifleriydiler. 6. yüzyılın ikinci yarısında Macaristan ve Transilvanya bölgesinde ortaya çıkan Avarlar, War-Hunlar'la bağlantılıydılar; onların bazıları zafer kazanan *Tür(ü)k*ler'den kaçıp Batı'ya gitmişlerdir; bkz aşağısı. Avarların sözel kimlikleri hala belirsizdir; 9. yüzyılın başlarında, Charlemagne yönetimindeki Karolingian Frankları'nın uyrukları olarak ortadan kayboldular.

Belirsiz bir sözel geçmişe sahip olan bir diğer grup, 7. yüzyılın sonunda Aşağı Volga

bölgesinde (başkentleri, önceden Stalingrad, çağdaş Volgograd'a yakın olarak) ortaya çıkan Hazarlar'dır. Hazarların konfederasyonu belki de *On Oq* konfederasyonundaki (önceden Batı *Tür(ü)k* Hanlığı) iç savaşlarla bağlantılı olarak ortaya çıkmışlardır; bkz aşağısı. Hazarlar Bizans devletiyle ilk olarak iyi ilişkiler kurmuşlardır; 8. yüzyılda, egemen sınıf Museviliği kabul etmiştir. Hazar devleti ve altında yatan konfederasyon 10. yüzyılın sonlarına doğru Kiev Rusları tarafından yok edilmişlerdir, dahası, Doğu Avrupa (muhtemelen Bulgar-Türkçesi konuşan) Peçenekler'in (9. ve 10. yüzyıllar) ve (muhtemelen) Oğuz gruplarının (Rus kaynaklar *Tor'ci*, Bizans kaynakları *Uz*) ortaya çıkışını ve çöküşüne tanıklık etmiştir. Ancak Kiev Rusları ve Volga Bulgarları'nın yanı sıra, yalnızca 11. yüzyılın ortasında ortaya çıkan ve bazıları Kuman olarak ünlenen Kıpçaklar, Çengiz fethine kadar Doğu Avrupa'da bir etken olarak kalmıştır.

Ön-Bulgarca konuşanlar Güney Sibirya'dan ayrıldığında, bölgenin tamamı Ön-Türkçe konuşmayan gruplar tarafından ele geçirilmişti. 552 yılında *Tür(ü)kler*, *A-shih-na* grubu liderliğinde Juan-Juan Kağanlığının egemenliğini ele geçirdiler, Juan-Juanlar'ı ve Eftalitler'i arka plana ittiler. Genişleme evresi ve kısa bir güç ve istikrar döneminden sonra, 610 ve 690 yılları arasında *Tür(ü)k* Kağanlığının çöküşüne tanık olunmuştur; Kağanlık Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılmıştır. Batı Kağanlığı *On Oq* konfederasyonuna dönüşmüştür. En azından bir süre, *Tür(ü)k* Kağanlığı, politik ve örgütsel terimlerini Ön-Türkçe ve Arkaik Türkçeden alan Kitañlar gibi Para-Moğolca konuşan grupları içinde barındırmıştır. Moğol Otuz Tatarlar (Shihwei) ve Tokuz Tatarlar (Güney Shihwei) Baykal Gölünün doğusunda ve güneydoğusunda yaşamışlardır. Kuzeylerinde muhtemelen Lena Türklerinin selefleri olan Üç *Kurıqanlar* bulunuyordu. 7. yüzyılın sonunda Doğu Hanlığı toparlanmış ve 8. yüzyılın başında bilinen en eski Türkçe metinler olan Orhon kitabeleri dikilmiştir. 740lı yıllarda, Uygurlar, *Tür(ü)kleri*, Oğuzları, Karlukları ve Türkçe konuşmayan Basmiller gibi diğer grupları yenmiş ve Kağanlığı ele geçirmişlerdir. Oğuzlar ve Karluklar batıya çekilmişlerdir. Karluklar muhtemelen 840 yılı civarında Karahanlı devletinin ortaya çıkmasında bir rol oynamıştır. Oğuzlar Aral Gölünün ve Sirderya (Seyhun) Nehri'nin kuzeyine yerleşmişlerdir. Uygurlar, 840lı yıllarda, önceki yüzyıllarda Türkleştirilmiş olan Eski Kırgızlar tarafından yok edilmişlerdir. Uygur konfederasyonunun bazı kısımları, zafer kazanan Eski Kırgızlar tarafından Güney Sibirya'ya getirilmiştir; bazı Uygurlar Shihwei'ye kaçmış, diğerleriyse Budist Kocho ve Kan-chou krallıklarını kurdukları İpek Yoluna doğru ilerlemişlerdir. Uygurlar, Kitañlar tarafından davet edildiklerinde bile steplere geri dönmemişlerdir.

Çin'deki Tang hanedanlığının sona ermesinin ardından kurulan kısa süreli "Beş Devlet" döneminde, Batı *Tür(ü)k* Sha-to grubu da bazı roller üstlenmiştir. Kitañlar Kuzey Çin'i 920 yılından itibaren Liao hanedanlığı adı altında yönetmişlerdir. Kitañ konfederasyonu, içinde yönetimdeki Ye-lü ailesiyle akrabalık ilişkileri kuran bir takım Uygur unsurları da barındırıyordu. Arkaik Moğolca materyallerin Türkçe'de yer edinmesi muhtemelen bu dönemde olmuştur. 10. yüzyılın sonundan itibaren, Orta Asya'nın batısındaki Türkçe konuşan grupların üzerinde bile bir miktar Moğolca etkisi bulunmaktadır.

11. yüzyıl için, Kaşgarlı “Türki kabileler” hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin önemle ve dikkatli bir yorumla ele alınması gerekir. Bu bilgilerin bazılarını, Kaşgarlı’nın verdiği diğer bilgilerle ve tarihi gerçekliklerle uyumlu hale getirmek çoğunlukla oldukça zordur. Kaşgarlı Mahmut’a göre, Doğu Avrupa’da, *Bäcänäk* ve *Bulğar* şehrine yakın olan *Suvar* kasabalarını bulmaktayız. *Suvar* ve *Bulğar* herkesçe bilinen ve Türkçe konuşulan yerleşim yerleridir. Biraz daha doğuda, *Qifçaqlar* büyük bir alana yayılmışlardır; *Oğuzların* bir kısmı onlarla birlikte yaşamıştır. *Yağma*, *Tuhsı* ve *Çigillerin* bir kısmı İli Nehrinin kıyılarında yaşamışlardır, *Ograklar*, *Kara Yığaç* denen bir sınır bölgesinde yaşamışlardır. *Karluqlar*, göçebe olarak nitelendirilmiş bir Türk kabilesidir; onlar *Oğuz* değil, *Türkmen*’dirler. *Oğuzlar* ayrıca *Oğuz-Türkmen* ve “*Türkmenler*” olarak adlandırılmışlardır; *Türkmenler* de *Oğuz* olarak. Dahası, *Türkmenler*’in aslen 24 kableden oluştuklarını duyduk, ancak *Halaçların* iki kabilesi onlardan farklıdır ve erken zamanlarda onlardan ayrılmışlardır. *Halaçlar* hakkında köklü bilgiler elde edemiyoruz; (*Doerfer*’in ileri sürdüğüne göre) *Argu* halkı ve Kâşğari’nin bahsettiği *Halaçlar* arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamaktadır. Dahası, Türki kabilelerden *Ädgiş ~ Ägdış*’in Fergana Vadisinde, *Aramutların* Uygurların yakınlarında, *Küçätlerin* Harezm’de ve (Älkä) *Bulaqların* *Qifçaq* bölgesinde bir yerlerde olduklarını görüyoruz. *Uygurların* saf Türkçe konuştukları söylenmektedir, ancak aralarında başka bir dil daha konuşmaktadırlar. *Qırqızlar*, *Qifçaqlar*, *Oğuzlar*, *Tuxsiler*, *Yağmalar*, *Çigiller*, *Oğraqlar* ve *Çaruqlar* saf bir Türkçe, “tek bir dil” konuşurlar; *Yemäklar* ve *Başgürtler*’in dilleri bu dile yakındır. *Suvar*, *Bulğar* ve *Bäcänäklär*’in dilleri tek bir tür Türkçe (muhtemelen Bulgar Türkçesi)’dir. *Känçäkler* de Türklerin bir kabilesi olarak adlandırılırlar, ancak dillerinin Türkçe olmadığı (“Hint tipi bir dil olduğu”) söylenmektedir. *Taıut*, *Xitay* ve *Tawğaçlar* Türk kabileleri olarak adlandırılırlar; ancak bildiğimize göre, *Xitay* (Kıtañ) ve *Tawğaçlar* muhtemelen (Para-) Moğolca bir dil konuşmuşlardır ve *Taıutlar*’ın dili hala bilinmemektedir. Kaşgarlı’ya göre, Çin’de, *Tawğaçlar* belki “Çinli” olarak adlandırılabilirler, diğer yandan, *Uygurlar* *Tat* olarak adlandırılabilirler; daha Doğu’da, Müslüman bölgelerinde, *Tat* “Farsi”, *Tawğaç* ise “Türk” için kullanılmaktadır. Göçebe *Çömül*, *Qay*, *Yabaqu*, *Tatar* ve *Basmiller* kendilerine ait bir dile sahiptirler, ancak Türkçe de bilmektedirler. *Çömül* ve *Basmil* aynı –*ml* sonekinden türemiş gibi görünmektedir; dolayısıyla benzer bir dile sahip olabilirler, ancak bu yalnızca bir tahmindir. *Yabaqu*, *Tatar* ve *Qaylar* muhtemelen bir tür Moğolca konuşuyorlardı; aynı zamanda Türkçe biliyor oldukları gerçeği muhtemelen bu dönemde, Moğolca konuşan grupların Türkleştirilmesi konusunda bir ipucudur. Gördüğümüz gibi, bu isimlerin birçoğu Orta Türkçe döneminde kesinlikle bilinmiyordu.

Genişleyen Moğollar yavaş ama emin adımlarla Türkçe konuşan grupların çoğunu bugünün Moğolistan’ından attılar. Kıpçaklar Batı’ya gittiler ve Oğuzlar arasında bir takım rahatsızlıklara neden oldular. Kıpçaklar ilerledikleri Doğu Avrupa’ya 11. yüzyılın ortalarında yerleştiler. Oğuzların bazıları Oğuz *Yabğu* devletinden ayrıldılar ve bugün Batı Oğuzca konuşan grupların öncüllerinin az çok çekirdeği olan Selçuklular olarak tarih sahnesine çıktılar. Moğolca konuşan gruplar Orhun ve Kerulen nehirlerinin havzalarına

yerleştiler. Onların doğusunda (13. yüzyılda yazılan *Moğolların Gizli Tarihi* adlı esere göre) Tatarlar bulunuyordu (Kaşgari tarafından daha Batı'da olduklarından bahsedilir). Batı Moğolistan'daki Kereyitler ve Naimanlar muhtemelen Türkçe konuşan unsurları da bünyelerinde barındırmışlardır. Özellikle Naimanlar sık sık Türkçe unvanlar ve isimler kullanmıştır; öyle ki bazı bilim adamları onları Türkçe konuşan bir grup olarak kabul etmişlerdir. 12. yüzyılın ilk yarısından sonra, Kara Xitaylar geldiğinde, Moğolca'nın Orta Asya'nın batısı üzerindeki etkisi artmıştır. Bu grup, Liao (Kıtañ) egemenliğinin (Kuzey Çin Jin Handeanlığı'nı kuran Eski Mançuca konuşan Curcener tarafından gerçekleştirilen) çöküşünden sonra Çin'den ayrılmışlardır. Yönetimdeki Ye-lü ailesinin bazı üyelerinin liderliğinde, Kara Xitaylar batıya ilerlediler ve merkezi Yedisu'da (Semireçi) olan kısa ömürlü bir step imparatorluğu kurdular; burada muhtemelen Türkleştiler. Ye-lü ailesinin adı belki de *Yeley*, *Çeley* vb. gibi Güney Sibiryaya topluluk isimlerinde yaşamaya devam etmiştir.

Çengiz imparatorluğunun 13. yüzyılda yükselişi Türk-Moğol temaslarının koşullarını yeniden değiştirdi. Kelimenin modern anlamıyla Moğolca egemen ve saygın bir konum aldı; Moğolcanın diğer kolları yok oldu. Türkçe konuşan gruplar dönemin hakim siyasi durumlarına göre organize oldular ve bu da Modern Türkçe'nin oluşumunda belirleyici oldu. Türkçe ve Moğolca konuşan gruplar anavatanlarından ayrıldılar ve karışık gruplar halinde birbirlerine bağlandılar. Çengiz Kağan'ın kabilesinin adı olan *Mangxol*, Çengiz imparatorluğunun Moğolca konuşan çekirdek gruplarının ortak adı oldu. Örneğin Kırım Han'ı *Giray*'ın ismi, *Kerey(it)* topluluk adından gelmektedir, bununla birlikte *Merkit* ve *Nayman* gibi isimler modern Kıpçakça konuşan gruplar arasında topluluk adı olarak kullanılmaktadır: *Merkit*, Türkmenler ve Altay Türkleri arasında; *Qidat* Güney Sibiryaya Türkleri arasında ve *Tatar* Kırım Kıpçakları, Volga bölgesi ve Sibiryada hala kullanılmaktadır. Çengiz fethinin sonucu olarak, 13. ve 14. yüzyıllarda, Moğollar, askeri ve toplumsal örgütlenme, özel at yetiştiriciliği, bakıcılığı, koşum malzemeleri, özel bir tür kuşçuluk, mesken vb gibi konularda Türklere katkı sağlamıştır, bununla birlikte Orta Türkçenin üzerinde büyük bir Orta Moğolca etkisi olduğunu da söyleyebiliriz.

Orta Mogolca, Mogolcanın klasik öncesi dönemi olarak tanımlanır başka bir ifadeyle 'Klasik veya Yazılı Mogolca' olarak adlandırılan dil, genellikle 13. yüzyılda Cengiz Mogolları arasında kullanılmaya başlanmıştır. Bu dil farklı bir alfabeyle, pHagspa yazısıyla yazılmaktadır. Orta Mogolca en göze çarpan yazılı eser *Mogolların Gizli Tarihi*'dir.

Moğolların Gizli Tarihi adlı eser bize, stepelerde yaşayan çeşitli gruplar –ve Güney Sibiryada Çengiz Han'ın en büyük oğlu Coci tarafından boyunduruk altına alınan ve "orman halkları" diye adlandırılan gruplar hakkında birçok bilgi sağlamaktadır. Burada karşımıza (büyük olasılıkla Moğol dilleri konuşanı olan) *Oyrat* ve *Buryatlar* çıkmaktadır. *Barxun*, *Bayit*, *Ursut*, *Kesdiyın*, *Xabxanas*, *Qangxas*, *Tas* ve *Tenlek* gibi grupların yanı sıra, karşımıza, isimleri hala yaşayan *Tubas*, *Qirgisut*, > *Şibir*, *Texas*, *Tö'eles* (Moğolca *Adarkin*'in alt grubu olan *Telenggüt* gibi), (*Xori*) *Tumat*, *Tatar* ve

Bajigit isimleri çıkmaktadır. Dahası, *Gizli Tarih*, örneğin Mangxol'un kuzeyinde yaşayan *Uriangxailardan* da (ayrıca *Uriangxaçin*, *Uriangxan*, *Uriangxat*) bahsetmektedir. *Uriangxai* adı daha sonra Tuvalar için ve (Ruslar tarafından) Güney Altay Türklerinden Telenggitler için kullanılmıştır; *Uriangxay*'ın Yakutlar'ın kendi kendilerine taktıkları eski bir isim olduğu tespit edilir. *Bajigid* adı ayrıca, Avrasya step kemerinin diğer tarafında *Kibça'ut* (Kıpçaklar)'a karşı yapılan Moğol seferiyle ilişkili olarak ortaya çıkar; bu ad, muhtemelen modern *Başkir* (Başkurt) adıyla ilişkilidir (ayrıca bkz aşağısı). Peki neden tek ve aynı olan isim birbirlerinden bu kadar uzak olan bölgelerde ortaya çıkmaktadır? Elbette, bu yalnızca bir tesadüf ya da (metinlerden birindeki) bir imla hatası olabilir. Ancak yine de bu adlandırmanın Başkir'deki farzedilen Uralca katmanıyla bir ilgisi olması ihtimali hala vardır. Bu bağlamda Kazaklar ve Kırgızlar tarafından Başkirler için kullanılan *İstek ~ İştek* adlandırması ilginçtir; bu ifadelerin Rusların, Ural (ve Yenisey) grupları için *Ostyak* adlandırması ve Hakasların, Samoyedce-konuşan Selkuplar için *Estek ~ Eştek* adlandırmasıyla bir ilgisinin olması gerekir.

Aktarım sözcüklerin Çingiz Moğolları katmanından sonra onu, Oyrat-Kalmık katmanı izler. Bu, 15. yüzyıldaki Oyrat imparatorluğunun yükselişiyle ilgilidir ki bu yükseliş, Altın Ordu'nun en doğudaki kolu olan Ak Ordu bölgesinde konuşulan (bkz aşağısı) Türkçe ve Güney Sibiry Türkçesi üzerinde bir Batı Moğolca etkisi yaratmıştır. 17. yüzyılın başlarında Kalmıklar Aşağı Volga bölgesine ulaşmışlardır. 1678 yılında Doğu Türkistan'daki Aktaglık Hocalar, Oyratları Kaşgarya'ya çağırdılar. Güney Sibiry, Yüan hanedanlığının 1368'deki çöküşünden sonra zaten Oyrat egemenliğine girmişti. 15. yüzyılda ise Güney Sibiry'nın Sayan Türkçesi kısımları Halha Moğol Altan Hanlarının etkisine girmişti. 17. yüzyılda kaynaklarda artık Cungar olarak geçen Oyratlar bu bölgedeki etkilerini yenileyebilirlerdir, ancak Tannu-Tuva (*Tañnu Tuva*) ve Altay bölgesinin kısımları, Halhalarla yakın temaslarını korudular; Halha Moğolcası 1920lere kadar Tuvaların yazı dili olmaya devam etti. 18. yüzyılda, Cungarlar, (muhtemelen Antik Kırgızların halefleri olan) Yenisey Kırgızlarının büyük kısımlarını Güney Sibiry'dan sürdüler ve böylelikle modern Güney Sibiry Türkçesinin gelişimi için gereken koşulları yarattılar; (ayrıca bkz aşağısı).

Tüm Yeni Türki diller, Çengiz Moğolları döneminden gelen Orta Moğolca aktarım sözcükler barındırmaktadır. Oyrat Moğolcası unsurları Batı Oğuz ve Batı Kıpçak dillerinde bulunmamaktadır. Kuzeydoğu Türkçesinde Orta Moğolca ve Oyratça aktarım sözcüklerin yanı sıra, Halha ve Buryat Moğolca unsurlar da bulabiliyoruz. Tuvaca (aynı Yakutça gibi) bir Orta Moğolca, bir Oyratça ve bir Halha Moğolca katmanı sergiler; doğu lehçeleri ise Buryat etkileri gösterir. Tofaca'da, Nizhneudinsk ve Okinsk lehçelerinden gelen bir Buryat etkisi bulunur. Modern Türki dillerden en güçlü Moğolca etkiyi Kuzeydoğu Türkçesi yaşamıştır; söz varlığının %20-30'u Moğolca aktarım sözcüklerden oluşur; bu gruptaki Yakutça ve Tuvaca ise yüzdeler dilimin en üstünde yer alır. Onları Altay Türkçesi, Tofaca, Hakasça ve Kırgızca izler; Şorca, Çulım Türkçesi ve Sibiry Tatarcası aktarım sözcükler açısından henüz yeterli derecede incelenmemiştir, ancak kuşkusuz bu diller de birçok Moğolca aktarım sözcük içermektedir. Kazakça ve Karakalpakça,

Kırgızcaya göre Moğolcadan daha az etkilenmiştir, ancak yine de Nogayca, Volga-Ural-Kafkas Kıpçakçası (Tatarca, Başkurtça; Kımıkça, Karaçay-Balkarca), Özbekçe ve Modern Uygurcadan daha fazla Moğolca etkisi örnekleri sergilemektedir. Muhtemelen Çuvaşça, Batı Kıpçakçasından daha az doğrudan Moğol temasına sahiptir. Doğu Oğuz Türkmencesi, Özbekçeden daha az, ancak Batı Oğuz dilinden daha fazla Moğolca aktarım içerir. Bir tarafta İran (Acemistan)’ın El-Khanidleri (İlhanlılar) ve Çin’deki Yüanlar, diğer tarafta Altın Ordu ve Ulus Çağatay yaklaşık seksen yıl boyunca bir dizi savaşta mücadele verirken, onların güneybatısında kalan Batı Oğuzları bu dillerden ve kültürlerden soyutlanmıştır; bu yüzden Batı Oğuz dili, diğer Türki dillerden farklı, özel bir dizi aktarım sözcük almış ve bunları korumuştur. Batı Oğuz dillerinden Azerice ve (İlhanlı devletinin eski anavatanına yakın olan) Küçük Asya’nın doğusundaki diğer lehçeleri, Küçük Asya’nın batısı ve Güneydoğu Avrupa lehçelerinden, Standart Türkçeden ve Gagavuzcadan daha fazla Moğolca aktarım sözcüğe sahiptir. Oğuz grubu Türk dillerinden Qinghai’deki Salarca da aktarım sözcükler açısından yeteri derecede incelenmemiştir. Halaçça barındırdığı birkaç aktarım sözcüğü Azerice aracılığıyla kazanmış olabilir. Sari Uygurca (Türkçe *Sarığ Yuğur*, Moğolca *Şira Yoğur*) muhtemelen Kan-chou Uygurlarının dilinden gelişmiştir; bu Türki dili konuşan Batı Uygurların yanında, Uygur Moğolcası konuşan bir grup, Tibetçe konuşan bir grup ve Çince konuşan bir grup vs. yaklaşık 600 yıldır birlikte yaşadığından Sarygh Yuhurca çok değişik özellikler sergileyen bir dil olmuştur.

Şimdi dikkatlerimizi Yeni Türkçe dönemi dillerinin içsel bölünmesine çevirelim. Benim amacım, tarihteki siyasi, kültürel, demografik vb gelişmelerle uyumlu bir bölünme modeli çıkarmaktır. Burada yalnızca “doğru” nitelikleri seçerek önyargıdan kaçınmak neredeyse imkânsız gibi görünse de herhangi bir *a priorizm*den sakınmak istiyorum. İncelemedeki dillerin “sesini duymak” için birçok niteliği incelemeye karar verdim. Bu nitelikler, ses bilim, şekil bilim, sözlük bilim ve biraz biçimsel söz dizimi alanlarından alınmaktadır. Burada (eğer başarılı oldukları kanıtlandıysa) önceki sınıflandırma modellerinin çeşitli özellikleri de kullanıldı. Dahası, (neredeyse) tüm Türki dillerde ortaya çıkan ya da en azından yaygın olan (mesela “Müslüman Türklerin” dillerindeki) nitelikleri eklemeye çalıştım; son olarak, dillerin, lehçelerin ve Yeni Türkçe döneminin bireysel niteliklerini aradım. Tüm bu nitelikler, Yeni Türkçe döneminin mevcut tüm kaynaklarında izlenmiştir. Şüphesiz elimizdeki materyal homojen değildir.

Neredeyse tüm Türki dil bilimsel birimde (dil, lehçe, artsüremlili katman gibi) ortaya çıkan özellikler Genel Türkçe özellikleridir; bunlardan bazıları muhtemelen Ön-Türkçede de vardı. Yaygın olan diğer özellikler Antik ya da Orta Türkçe dönemlerinde gelişmiştir. Bir dili Türkçe yapan şeyin ne olduğuna dair izlenimlerimizi bu tür nitelikler oluşturur; bizlerin bir dilin “Türkçe” olarak adlandırılmayı hak ettiğine dair “bilinçdişi” resmimizi bu nitelikler oluşturur. Sunulan modelde, niteliklerin her iki türü de Standart Türkçe kavramını (ya da Norm Türkçe) tanımlamak için kullanılmıştır; demek ki Standart Türkçe veya Norm Türkçe genetik değil istatistiksel bir birimdir.

Standart Türkçe’yi oluşturan özelliklerin büyük bir miktarı, Standart Olmayan Türk

dillerinde (Halaçça, Lena Türkçesi ve Çuvaşça) bulunmamaktadır. Çuvaşça, Bulgar Türkçesi dalının tek hayatta kalanıdır; bu dil, güçlü Fince, Rusça ve Tatarca etkiler ortaya koymaktadır. Çuvaşça ve Volga Bulgarlarının dili arasındaki ilişkinin tam olarak ne olduğunu bilmiyoruz, ancak öyle görünüyor ki Volga Bulgarları, Çuvaşların doğrudan selefleri değillerdi. Çuvaşlar hakkındaki ilk ifade bazı Çuvaşlar Kazan Hanlığının yönetiminden kaçmak için Ruslara boyun eğdiği zaman olan 16. yüzyılın ilk yarısında, Rus kaynaklarında ortaya çıkmaktadır (bkz aşağısı). Tatarların askeri ve siyasi gücünün çökmeye başlamasına rağmen, Tatarcanın Çuvaşça üzerindeki etkisi gücünü korumuştur.

Lena Türkçesinin sözcüklerinin yalnızca üçte biri Türkçe olarak kalmıştır. Diğer üçte biri farklı katmanlardan gelen Moğolca alıntılardan oluşur; son üçte biri ise Rusça, Tunguzca ve diğer Doğu Sibiry dillerinden (Samoyedce, Yukagirce, Çukço-Kamchadalca vb) geçmiştir. Sibiry etkileri, Lena Türkçesi konuşanlar Baykal bölgesinden (muhtemelen Moğol baskısı yüzünden) ayrılıp Lena Havzasına yerleştiklerinde bu dile girmiştir. 17. yüzyılda, Rus Kozaklar (Cossacks) Yakutların topraklarına ulaştılar, Kozaklar, 1632'de Yakutları zapt etmek için Yakutsk'un Kozak kalesini (Rus. *Ostrog*) inşa etti, 1636-1648'de Indigirka ve Kolima nehirlerindeki Kuzey Yakutlar bağımlı hale getirildiler. Mimak liderliğinde, Yakutsk'a karşı yapılan iki ayaklanma başarısız oldu (1634 ve 1642). 18. yüzyılda, birçok Yakut Ortodoks Hristiyan oldu, ancak şaman uygulamalarını bugüne kadar devam ettirdiler. Birçok Yakut kadın Rus erkeklerle evlenerek, 20. yüzyılın başlarına kadar Rus yerleşimcilerin Yakutlaştırılmasına katkıda bulundular. O zamandan beri birçok Rusça sözcük hem Yakutçaya hem de Dolgancaya girdi. Bunlardan özellikle Dolganca bazı Samoyed dilleriyle ilişkilerin güçlü izlerini taşımaktadır.

Halaççanın “anormalliği” ise dışardan gelen güçlü etkilerle açıklanabilir. Özellikle, erkeklerin diline göre daha özgün olan ve Farsça ile Azericeden daha az etkilenmiş görünen (*Kiral* tarafından kaydedilen) kadın dilinin daha detaylı bir incelemesine ihtiyacımız bulunmaktadır.

Standart Türkçenin üyesi olmakla birlikte az çok Standart Olmayan Türkçeye yakın olarak karşımıza Sayan Türkçesi (Tuvaca, Tocaca, Tofaca, Duhaca, Soyotça; Uryanghayca, Karagasça), Sarygh Yughurca (“Sarı Uygur”) ve Oguzca çıkmaktadır. Arkaik özelliklerin birçoğu ise yalnızca Standart Olmayan Türkçe ve Oğuzcada ortaya çıkmaktadır.

Standart Olmayan Türkçe niteliklerinin oranının yüksek olması, söz konusu dilin (grubunun) Ön-Türkçenin ana gövdesinden çok erken ayrıldığı anlamına gelmemektedir; bu yalnızca söz konusu Standart Olmayan Türkçe biriminin Standart Türkçeye olan göreceli mesafesini ölçmektedir. Yalnızca Bulgar Türkçesinde, ayrılmanın erken bir dönemde, hatta muhtemelen steplerdeki Xionguların egemenliğinden önce ya da egemenliği sırasında meydana geldiğinden gerçekten emin olabiliriz. Böylece Çuvaşça bu derece normal olmayan bir duruma gelecek kadar gelişmeye ve bireysel nitelikler toplamaya vakit bulmuştur. Eğer Lena Türkçesinin ataları Üç Qurıqanla ilişkilendirilirse, Erken Antik Türkçe döneminde, belki de Jua-juanlar döneminde, Lena Türkçesi diğer

Bulgar olmayan Türkçeden uzaklaşmış olabilir. Bu dilin daha fazla gelişmesi için Yakutların Baykal bölgesinden göçleri önemliydi, bkz yukarı. Aynı şey, “klasik” Eski Türkçe döneminde (belirsiz olsa da) bağımsız bir rol oynayan Oğuzca konuşanları için de geçerlidir; Oğuzların, Bulgar Türkleriyle zaman geçirmiş olmaları olasıdır. 8. yüzyılda, Oğuzlar, Uygurların Kuzey Çin’in steplerindeki zaferinden sonra Aral gölünün kuzey bölgesine, batıya doğru ilerlemek zorunda kalmışlardır. Oğuzların Lena Türkçesi ve Bulgar Türkçesi gibi diğer Türkçeden oldukça erken bir dönemde ayrılmış olmaları mümkündür, ancak geriye kalan gruptan çok uzağa asla yerleşmemişler ve görünüşe göre onlarla olan temaslarını asla kaybetmemişlerdir.

Halaçça hakkında herhangi bir şey söylemek zordur, bilinen herhangi bir tarihi kaynağın ufkunun dışında kalmıştır, ancak bu grup da Oğuzcanın kaderini bir dereceye kadar paylaşmıştır. *Doerfer*’in Kaşgarlı’nın “Argu dili” ve modern Halaçça arasındaki varsayımı doğrudur, Halaçça en azından 11. yüzyıldan sonra bir şekilde ayrı bir birim olarak var olmuştur. *Doerfer*’in yorumu beni tam olarak ikna etmedi; Halaç dili tarihinin tutarlı bir resminin en azından anahatlarını elde etmek için daha çok araştırma yapılması gerekmektedir.

Standart Türkçenin en büyük alt grubu Merkezi Türkçedir, onu Oğuzca, Kıpçakça, Güneydoğu Türkçesi ve Marjinal Orta Türkçe oluşturur. Standart Türkçenin diğer parçası (Standart) Sınır Türkçesidir. Bu altgrup Modern Yenisey Türkçesi (Mras Sorca, Orta Çulımca, Fu-yü de dâhil olmak üzere Hakas grubu), Sarygh Yughurca ve Sayan Türkçesinden oluşmaktadır. Modern Yenisey Türkçesi (“Sibirya *azaq*-Türkçesi”) Hakas ve altgrupları olan Sagay, Beltir, Kaça, Koybal, Kızıl, ve Shor lehçelerini de kapsamaktadır; Mançuryadaki Fu-yü Türkçesi de bu gruba aittir. Mras- Şorca ve Orta Çulım Türkçesi, Modern Yenisey Türkçesinin başka dallarını oluşturmaktadırlar. Öyle görünmektedir ki, Modern Yenisey Türkçesinin gelişiminde (belki de Marjinal Orta Türkçedeki gibi), bazı ön-Kıpçak elementlerinin bir rol oynamış olması olasıdır. Ancak Güney Altaycadan farklı olarak, Modern Yenisey Türkçesi (Marjinal Merkezi Türkçe gibi) Kıpçakçanın bir alt grubu olarak kabul edilemez. Bu yüzden, dilin özellikleri yalnızca “Kıpçaksı” (Kipchakoid terimini böyle tercüme etmeyi uygun bulduk) olarak adlandırılabilirler. Sayan Türkçesi bu tür Kıpçaksı özellikler sergilemez –tersine, her zaman Kıpçaksı olmayan bir şekilde davranır. Modern Yenisey Türkçesi, Sayan Türkçesi ve Lena Türkçesi grupları arasında bir süre temas var olmuş olmalıdır. Dahası, Modern Yenisey Türkçesi ve Sayan Türkçesi, (belki de) Eski Uygurcaya işaret eden sözel nitelikler, belki de 9. yüzyılda zafer kazanan Eski Kırgızlar tarafından Güney Sibirya’ya gönderilen (tutsak?) Uygur gruplarının varlığının izlerini ortaya koymaktadır, bkz yukarı.

Kırgızlar, Uygurları ortadan kaldırdıktan sonra Güney Sibirya’ya kendi vatanlarına geri döndüler. Eski Kırgız toprakları 13. yüzyılın ikinci yarısında Chinggisidler (Çengiz hanın soyundan gelenler) arasındaki iç savaşlar sırasında oldukça yıkıma uğramıştır. Rus Kazakları 16. yüzyılda Güney Sibirya’ya ulaştıklarında, dört Yenisey Kırgız Beyliği

ile karşılaştılar: Altıy, Isar (Yezer), Altıysar (Altızar) ve Tuba. Kazaklar, yeni kurulmuş olan Tomsk şehrinde Yenisey Kırgızlarını kontrol etmişlerdir. Yenisey Kırgızları *Nomçi* önderliğinde 1608’de başarılı bir şekilde ayaklanmışlardır. 1666’da Altızar, *Irenak* önderliğinde bir Cungar hakimiyeti altına girmiş ve 1676’da *Irenak*, Rusları Abakan’dan sürmüştür, ancak *Irenak* 1685’te ölmüş ve Altızar önemini kaybetmiştir. 1703 tarihli bir Rus raporuna göre, Yenisey Kırgız grupları Cungarlar tarafından Yedisu’ya getirilmişlerdir; Cungarlar Rusların Güney Sibiry’a’daki ilerlemesine engel olmak için nüfussuz bir bölge yaratmak istemişlerdir. Geri kalan Yenisey Kırgız grupları aslen Güney Samoyed ve Yenisey (ve belki Ugor) dilleri konuşan eski uyruklarıyla (“Kıştım”) karışmışlardır. Büyük ihtimalle, bu yeni karışık gruplar, Modern Yenisey Türklerinin etnik ve dilsel temellerini oluşturuyordu. Cungarların 18. yüzyılın ortasında Mançular tarafından tamamen yok edilmesinin ardından, Çin ve Rusya Güney Sibiry’a’da doğrudan rakip olmuşlardır. Çinliler, Fu-yü Türklerinin öncüllerini Güney Sibiry’a’daki vatanlarından Mançurya’ya sürmüşler ve Dagur Moğollarına yakın bir çevreye yerleştirmişlerdir. Son olarak, Hakaslar ve diğer Güney Sibiry gruplarının toprakları daha sonradan Ruslar tarafından sömürgeleştirilen bir Rus sömürgesi olmuştur. 19. yüzyılın sonunda, Ortodoks misyonu İncil’in çeşitli yöresel dillere çevirilerini yapmaya başlamış ve böylece Güney Sibiry için ilk yazı dillerini yaratmıştır.

Sarygh Yughurca, Sınır Türkçesi grubuna ait kendine has genetik bir daldır ancak Kuzeydoğu Türkçesi etkileşim bölgesinin bir takım özelliklerini de açıkça sergilemektedir, bkz aşağısı. Sarygh Yughurlar, Kan-chou devleti Uygurlarıyla bağlantılıdır, yani steplerin diğer birçok Türkçe konuşan kabilesi, yükselen Kitan (Liao) iktidarının baskısı ve Moğol kabilelerinin hareketleri altında 10. yüzyılda batıya yönelmeye başlarken, Uzak Doğu’da kalan ve Budist kültürünü koruyan diğer Uygur gruplarından beri varlık göstermektedirler. Belki de Sarygh Yughurca ve Sayan Türkçesi arasında bazı paralelliklerin olması onların ortak Eski Uygur mirası ile açıklanabilir.

Uygur Bozkır İmparatorluğunun çöküşünden sonra, Merkezi Türkçe yine de içsel dil temaslarını korumaya devam etmiştir. Merkezi Türkçe konuşan grupların çoğunluğu Acem tipi Müslüman uygarlığı ve İslam etkisi altına girmiştir; yalnızca Uzak Batıda ve Uzak Doğuda bazı gruplar İslamiyetten (çoğunlukla onun Sünni, nadiren Şii biçimlerine) uzak durmuştur. Uzak Batıdaki Gagauzlar, Kuzey Karadeniz bölgesindeki Urumlar ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulma dönemi esnasındaki *mübadele* adı verilen “dinsel tekleştirme” çalışmalarına kadar Ortodoks inancına sahip Karamanlılar vb. gruplarla karşılaşırız. Bununla birlikte Haliç, Trakay ve Kırım’ın Musevi inancından olan Karay gruplarıyla ve en azından Haham türü Musevi geçmişe sahip olan Kırımçaklarla karşılaşırız, (bkz aşağısı). Doğuda Kırgız Kıpçakları, Kıpçakların bazı kısımları, Moğolistan ve Ak Ordu’da Güneydoğu Türkçesi konuşan gruplar 15. yüzyıla ve hatta daha sonrasına kadar gayrimüslim kalmışlardır. Acem tipi İslami etki yüzünden, Merkezi Türk dillerinin tamamı (gayrimüslim olanlar bile) az çok geniş bir Farsi dil materyali (çoğunlukla Arapça kökenli olmak üzere) sergilemektedir; bu katman ayrıca Çuvaşça ve Hakasça gibi Merkezi Türkçe Olmayan komşu dillerde de ayırdeyilebilmektedir.

Marjinal Merkezi Türkçe, Altay dağlarının yamaçları ve Yenisey nehrinin arasında bulunmaktadır; Kuzey Altay Türkçesi birimlerinden Tuba, Kumandı ve Çalkandı diyalektleri; Kondum Şorcası ve Aşağı Çulım Türkçesinden oluşmaktadır. Marjinal Merkezi Türkçenin öncüsü, Kıpçakça ve Güneydoğu Türkçesine daha yakın duran Eski Merkezi Türkçe gibi gözükmemektedir. Modern Yenisey Türkçesi, Sayan Türkçesi ve Güney Altay Türkçesi gibi Marjinal Merkezi Türkçe de aslen Güney Samoyed (Tofa, Tavgy, Mator, Tuba vb.), Yenisey (Ket, Kot, Yugh, Pumpokol, Ara, Asa) ve hatta belki kısmen Ugor dillerinin Türkçeleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır, bu Türkçeleştirme Kırgız Kıpçakları ve Sibiryaya Tatarlarının az çok çevresinde ve güçlü Moğol etkisi altında gerçekleşmiştir. Marjinal Merkezi Türkçe bölgesel etkileşimle Kuzeydoğu Türkçesi ve Güney Sibiryaya özellikleri kazanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren dil değişimleri üzerinde Rus etkisi de önemli bir rol oynamıştır. Kuzey Altay Türkleri, Sovyet döneminden beri, yazı dili olarak Kırgız Kıpçakçasına ait Standart Altay Türkçesini kullanmak zorunda kalmışlardır, bkz aşağısı.

Güneydoğu Türkçesi, güçlü bölgesel etkileşimler tarafından oluşturulduğu için Türk Dilleri arasında özel bir konuma sahiptir. Karlukların dili hakkında neredeyse hiçbir şey bilmediğimizden, geleneksel “Karluk dili” yerine Güneydoğu Türkçesi terimini kullanmayı doğru buluyorum. Güneydoğu Türkçesi, Modern Uygurca ve lehçelerinden aynı zamanda “Özbekçe ve lehçeleri” diye adlandırılan dil bileşenlerinden oluşmaktadır. Güneydoğu Türkçesi, yoğun bir biçimde Farsçadan ekilenen Çağataycanın halefidir. Timurlu yönetimin oldukça istikrarsız olduğu 16. yüzyılın başlarında, o dönemde hala Kıpçakça konuşan Özbek gruplar Maverünnehir’e, Afganistan’a, daha sonra da Doğu Türkistan’a doğru ilerlediler, dolayısıyla Merkezi Kıpçakça, Güneydoğu Türkçesi üzerinde etki kazandı. Bu dönemde Özbek dili, Maverünnehir’de bir Acem-Tacik kültürü çevresinde gelişti, konuşucuları Çağatayca konuşan gruplarla kaynaşarak Güneydoğuya ilişkin nitelikler edindiler. Kıpçakça konuşan gruplar çoğunlukla kırsal bölgelerde yaşamışlardır; bu grupların bazıları hala Afganistan’da bulunmaktayken, bazıları Tien-shan dağlarına doğru çekilerek Hokand Hanlarının etkisinden kaçmaya çalışmış, böylece Kırgız birliğinin bir üyesi olmuşlardır. Bu grup, büyük ihtimalle, dil bağlantıları yoluyla Kuzey Kırgız niteliklerini benimseyen, sözde Güney Kırgız lehçeleri konuşucularının öncülleridir. Harezmi bölgesinin “Oğuz Özbekleri” yalnızca siyasi açıdan “Özbek” olup dilbilimsel olarak Oğuz koluna aittirler. Güneydoğu Türkçesi ve komşuları olan Kazakça, Karakalpakça ve Kırgızca konuşan gruplar, güçlü Acem etkisi altında kalan Orta Asya Türkçe bölgesinin birer üyesidir ancak bunların içinde en az Acem etkisi altında kalan dil Kırgızcadır, bkz aşağısı. 18. yüzyılın ortalarından sonra, Doğu Türkistan’da doğrudan Çince etkisi de hissedilirken aynı dönemde Osmanlı etkisi de görmek mümkündür. 19 yüzyılda ise Rusçanın etkisi belirginleşir. Var olan Oyrat etkisi için bkz yukarısı.

Kıpçakça çok sayıda modern yazı dilini kapsamaktadır. Güneydoğu Türkçesi, Ulus Çağatayca çerçevesinde geliştikçe, modern Kıpçakça, Altın Ordu’nun yükselip çöküşü esnasında modern biçimini kazanmıştır. İlk aşamada, Kıpçakça; Batı-Merkezi Kıpçakça ve Kırgız Kıpçakçası olarak ayrılabilir.

Kırgız Kıpçakçasının, çoğunlukla Güney Samoyed ve Yenisey dillerinin, Ön-Kıpçakça konuşan gruplar tarafından Türkçeleştirildiği dönemde oluştuğunu söylemeliyiz. Çin kaynaklarından, antropolojik olarak farklı atadan gelen Ön-Kırgızların Tang döneminden önce, yani 7. yüzyılda Türkleştirilmiş olduğunu öğrenmekteyiz. Uygurlara karşı olan başarılarına rağmen Ön-Kırgızlar her zaman bir anlamda “perdenin arkasında” kalmışlardır. Çengiz dönemi ve Oyratların yükselişi sırasındaki muhalif tavırlarından sonra en azından “Kırgız” ismi bir saygınlık kazanmıştır. Dil bilimsel ve tarihsel uygunluğu şüpheli olsa da Tien-shan Kırgızları belki de bu saygınlığa istinaden kendilerini Ön-Kırgızların torunu saymaktadır. Eski kaynaklarda Tien-shan Kırgızları, Kara Kırgızlar olarak nitelendirilirken, Kırgız ismi, Kazaklar için kullanılmıştır.

Modern Kırgız Kıpçakçası, Kırgızca (Kuzey ve Güney diyl.) ve Güney Altay Türkçesi (Altay Kiji, Telengit ve Teleüt diyl.)’nden oluşur. Tıpkı Kuzey Kırgızcanın, Kırgız yazı dilinin temeli olması gibi, Güney Altay Türkçesi de Altay Türkçesi yazı diline dayanır. Güney Kırgızcanın geçmişi, 19. yüzyıl başlarının Tien-shan’daki (Tanrı Dağları) Kıpçak Özbek göçmenlerine kadar uzanmaktadır. Kırgız Kıpçak dili, 15. yüzyılda güçlü bir Kırgız ve Güney Altay Türkçe kolunun içinde erimiş olabilir. Kuzey Kırgızca konuşanların ataları, Ak Ordu devletinin dağılmasından sonra bile dilsel ilişki açısından Ak Ordu bölgesiyle etkileşim içindeyken, göç hareketleri Altay bölgesinden Tien-shan’a ilerlemeye başlamıştır. Böylece Kırgız dili, Kazakça, hala bir Kıpçak dili olduğu dönemlerdeki Özbekçe ve diğer Güneydoğu Türk dil ve lehçelerinin öncülleriyle temasa girmiştir. Güney Altay Türkçesi, Marjinal Merkezi Türkçe, Modern Yenisey Türkçesi ve Sayan Türkçesi ile beraber Güney Sibiryaya etkileşim alanını oluşturmuştur.

Kırgız Kıpçakçasının her iki kolu da bir Orta Moğolca etkisinin yanı sıra güçlü Oyrat Moğolcası etkisi taşımaktadır; Halha Moğolcası izleri ise yalnızca Güney Altay Türkçesinde görülmektedir.

Batı- Merkezi Kıpçak dili, Batı Kıpçakçası ve Merkezi-Kıpçakça olarak ayrılabilir; Nogayca ve Sibiryaya Tatarcası bir anlamda özel konumdadırlar. Nogayca, Ak Ordu dönemi esnasında Orta Kıpçakçadan gelişmiştir. Ak Ordu 15. yüzyılın sonunda dağıldığında, Nogay grupları Aşağı Ural bölgesinden Batıya, Kafkasya’nın kuzeyine ve Karadeniz’e ilerlemişlerdir. 16. yüzyılda Nogay grupları önemli bir askeri unsuru teşkil etmişlerdir, ancak çok sayıdaki iç çatışmalar yüzünden Ruslar ve Kırım Hanları sayıca oldukça azalmış olan Nogay kabilelerini bastırmışlardır. Bugün yalnızca Kafkasya’nın kuzeyi, Kırım’ın kuzeyi ve mesela Romanya’da Dobruca Tatarları kaldılar. Nogay’ın yeni sakinleri Batı Kıpçakçayla temasa girmişler ve Kazakça, Karakalpakça ve (Kıpçak-) Özbekçesine evrilen Merkezi Kıpçakçanın gelişiminde daha fazla rol oynamamışlardır. Özbekler 15. yüzyılda siyasi olarak Özbek ve Kazak-Özbek olarak ayrılmışlardır. Ak Ordu’nun çöküşünden sonra Nogayca ve Özbekçe konuşan gruplar farklı yönlere çekilmişler ve geriye yalnızca, zaman içinde Modern Kazaklar olan Kazak-Özbekler kalmıştır. Bugün Kazak bölgesi, batıda Aşağı Ural bölgesinden, doğuda Altay Dağları ve Moğolistan’a kadar uzanmaktadır. Harezm’de, Kazakçanın bir varyantı olarak, yerleşik

olan Karakapakların diliyle karşılaşırız. Nogayca ve Sibirya Tatarcasında olduğu gibi Merkezi Kıpçak dilinde de güçlü Oyrat etkisi bulunmaktadır.

Sibirya Tatarcası, Altın Ordu'nun alt gruplarından birinden gelişen Sibir Hanlığının sözel mirasını içermektedir. Orada, Kıpçak ve Ob-Ugor grupları Moğol etkisi altında yakın temas halinde yaşamışlardır. 14. yüzyılın ortasındaki Altın Ordu'nun kuruluşu krizinden sonra Batı ve Merkezi Kıpçak grupları Sibirya'ya göç etmişlerdir. Oyrat etkisi de mevcuttur. 16. yüzyılın sonunda, Yermak ve onun Kozakları Batı Sibirya'daki (Tobolsk yakınlarında) Sibir şehrini fethetmişlerdir. Sibirya Tatar bölgesinin orta kısmındaki Baraba Tatarları Cungarlar tarafından 1620 yılı civarında bir süreliğine boyunduruk altına alınmıştır, sonra da Rusların. Sibirya Tatarlarının Doğu bileşenleri, oldukça uzunca bir süre, Altın Ordu'nun dağılmakta olan ardıl devletlerinden, yani Ak Ordu'dan olduğu gibi Volga bölgesinden de (16. yüzyıldan sonra, bkz aşağısı) gelen göçmenleri kendisine katmıştır. Yalnızca Baraba ve Doğu grupları, Güney Sibirya etkileşim bölgesiyle temasta bulunmuştur. Diğer dilbilimsel etki grupları: çoğunlukla Altay Dağlarında mevcut olan Modern Uygurca konuşanlarının tüccar kolonileri, Buharalılar (muhtemelen Buhara Emirliğinden Özbekler ve Tacikler), Kozaklar ve Rus kolonileridir. 20. yüzyılda, Sibirya Tatarları Sovyet kültürel politikası tarafından (Volga) Tatarcasının etkisi altına girmiştir.

Batı Kıpçakça, Volga-Ural-Kafkas Kıpçakçası ve Uzak Batı Kıpçakçasından oluşur; iki alt grup da, aslında Altın Ordu'nun üç alt-topluluğunun önde geleni olan Kök Ordu, Batu Han'ın Ordu bölgesinde ortaya çıkmıştır. Uzak Batı Kıpçakçası, Karaimce (Haliç, Trakay ve Kırım Karaim), Kırım Tatarcası, Kırımçakça ve Urumcayı vb. kapsamaktadır; Volga-Ural-Kafkas Kıpçakçası, Volga-Ural Kıpçakçası (Tatarca ve onun Doğu lehçeleri; Başkurtça) ve Kafkas Kıpçakçasından (Karaçay-Balkar ve Kumuk) meydana gelir. Uzak Batı Kıpçakçası ve Volga-Ural Kıpçakçası arasında keskin bir sınır bulunmamaktadır (bkz. Mesela, Mişer gibi Tatar "lehçeleri").

Kırım Tatarcası, (15. yüzyıldan 18. Yüzyıla kadar bir Osmanlı sömürge devleti olan) Kırım Hanlığının çerçevesinde, Kök Ordu'nun dağılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Birçok Kırım Tatarı, Kırım Hanlığı 17. Yüzyılda II. Büyük Katherina yönetimindeki Rus imparatorluğunun bir parçası olduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğuna göç etmiştir. Kırımçakça, Kırım yarımadasındaki Musevi bir grubun dilidir. Karaim dilinin konuşanları, "Karait" Musevi olduğundan özel bir kültürel konum kazanır; bu dilde İbraniceden aktarım sözcüklerin yanı sıra, güçlü Slav etkisiyle karşılaşırız, onların Hazarlarla bir bağlantılarının olup olmadığı sorusu tamamen açık kalır. Karaimcenin Haliç ve Trakay lehçeleri, Kıpçakça bazı arkaizmleri korumuştur. Kırım Karaimcesi, Kırım Tatarcası, Kırımçakça, Urumca ve Kırım Osmanlıcası, Osmanlı-Türkçesi tarafından yönetilen Kırım etkileşim alanını oluşturur. Almanların 1941'de Sovyetler Birliğine saldırısı, SS "hareket birlikleri"ni Doğu Avrupa'ya getirmişti. Kırımçakların büyük bir bölümü, "ırk olarak Yahudi" kabul edildikleri için öldürüldü; Karaimler "yalnızca din olarak Yahudi" olarak sınıflandırıldığından hayatta kaldılar. Kırım Tatarları, (resmi olarak) Alman Wehrmacht ile (Savunma Güçleriyle) işbirlikleri yüzünden, 1944'te Stalin ve hükümeti

tarafından (tıpkı Kalmıklar, Balkarlar, Çeçenler vb örneğin Altay bölgesine gönderilmesi gibi) Özbekistan'a sürgün edildi. 1950'lerde diğer halkların geri dönmelerine izin verilirken, Kırım Tatarları vatanlarına ancak Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra dönebilmişlerdir.

Volga-Ural Kıpçak birimleri, 14. yüzyıldan sonra Kazan, Astrakan ve Kasimov Hanlıkları içinde Kök Ordu'nun dağılması sürecinde ortaya çıkmıştır. IV. İvan yönetimindeki dönemde Rus etkisi hızla artmıştır. Tatarcada, Volga-Kama bölgesi içinde (Çuvaşçada olduğu gibi), bölgesel Fin etkileri biraz rol oynamıştır. Başkurtçanın, Ural Altay (Ugor) gruplarıyla temasları olmuştur; Başkurtça için ayrıca bkz yukarıda *Bajigid* sorunu. Muhtemelen 15. yüzyıldan sonra Osmanlı etkileri Volga bölgesine ulaşmıştır.

Kafkas Kıpçakçası muhtemelen 16 ve 17. yüzyıldan sonra, Volga Hanlığı ve Ak Ordu'nun çöküşüyle, Nogayların Batıya (bkz yukarı) hareketi ve Kalmık göçüyle bağlantılı olarak, Kuzey Kafkasya bölgesinde birçok kargaşa ortaya çıktığında, gelişmiştir. Karaçay-Balkar grupları, Kafkas dilleriyle dilbilimsel temasların izlerini ortaya koymaktadırlar; Kumuk dili (Buydak lehçesi de dâhil) muhtemelen Azericeden, Batı Oğuz etkisinin izleri sergilemektedir.

Oğuzca, aksi halde yalnızca Standart Olmayan (Sınır) Türkçe'de, (yani Standart Sınır Türkçesinde bile değil), bulunabilecek eskicil nitelikleri korumuştur; bu yüzden ona Eskicil Merkezi Türkçe adını veriyorum. Uygurlar 8. yüzyılda Çin'in kuzey steplerinde egemen olduğunda (bkz yukarı), Oğuzlar çoktan Moğolistan'dan Aral Gölünün Kuzeyi ve Sirderya Nehri bölgesine geçmişlerdi. Orada, bir Yabgu yönetiminde yaşadılar; büyük ihtimale Türkçe konuşan diğer gruplarla temaslar kurdular, ancak aynı zamanda güçlü Fars etkisi altında kaldılar (11. yüzyılda Kaşgarlı tarafından kanıtlandığı gibi). Farsça, yönetim, ticaret, edebiyat, bilim vb diliydi. 10. yüzyılın başlarında, Kitañlar (Liao) Kuzey Çin'de yönetime geçtiler, Türkçe konuşan kabileler (mesela Kıpçaklar) Batıya itildiler ve Oğuzlar içinde iç çekişmeye neden oldular. O zamana kadar, birçok Oğuz, Hazar ordusunda asker olarak hizmet vermişti ve bir takım Hazar kültürü etkisi altındaydı (bkz, örn. Musevi olduğu kadar Müslüman bir çevrenin de göstergesi olarak, Selçuklu'nun oğullarının isimleri). Hazar devleti Kiev Rusları tarafından yıkıldığında, Oğuz grupları için Volga'yı geçip, Doğu Avrupa'ya yerleşme yolu açıldı. Orada, onlara *Tortsi* ya da *Uz* (Volga Bulgarları ve Kiev Ruslarıyla sürekli rekabet içinde olan) adı veriliyordu, (bkz yukarı). Belki de Çuvaş-(Batı) Oğuzlarının ortak niteliklerinden bazıları bu döneme kadar uzanmaktadır, ayrıca bkz yukarı.

10. yüzyılın ikinci yarısında, Selçuklar ve bazı Oğuz kabileleri Yagbulardan ayrıldılar, uzaklaştılar ve modern Batı Oğuzlarının öncülleri oldular. Büyük Selçuklu diye adlandırılan devlet 11. yüzyılın ortasında kuruldu ve az çok tüm Yakın Doğu Arabistanı, Acem Ülkesi, Batı Türkistan ve Afganistanı içine aldı. Küçük Asya'da, Büyük Selçuklu yönetim alanının dışında, Selçuklu grupları 11. yüzyılın sonunda Konya Sultanlığını kurmuşlardır. Bu bölge eski Bizans *Anatolikon* isimli bir bölgeyle bağlantılıdır. Bugün *Anatolikon* > (Türkçe) *Anadolu* adı neredeyse tüm Küçük Asya'nın adı haline

gelmiştir. *Anadolu* teriminin bu kullanımı, Fırat nehrinin Doğusundaki bölgeler için kullanılan geleneksel *Ermenistan* ve *Kürdistan* isimlerinin ortadan kaldırılması ihtiyacı duyulduğunda, 19. yüzyılın sonunda, artan Türk (ve diğer) milliyetçi fikirlerin verdiği esinle oluşmuştur.

Selçuklu padişahları ve Büyük Selçuklu devletinin soyluları Türkçe literatürle değil, Farsi edebiyatla ilgiliydiler. Özellikle Azerbeycan'daki ve Acem Ülkesi'nin bazı bölgelerindeki *atabeglik*lerde (zayıflayan bir merkezden gittikçe daha çok güç alan prenslikler), Batı Oğuzca yaşayan bir dil olarak kaldı, ancak bir yazı dili olarak kullanılmadı. Küçük Asya Selçukluları da Farsça'yı tercih ediyorlardı. Büyük Selçuklu devleti 12. yüzyılda dağıldı; Konya Selçukluları 13. yüzyılda Çengiz Moğolları tarafından yenilgiye uğratıldılar. Merkezi gücün çöküşü yerel yöneticileri ve onların, aralarından bazılarının yüzyıl sonra Batı Oğuzca'yı yazı dili olarak kullanmanın ilk girişimleri olan *beylik*lerini ("prenslikler") güçlendirdi (ayrıca bkz yukarı). Batı Oğuzca yazmanın ilk çabaları 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanır; bu girişimler muhtemelen Doğudan (gerçek ya da efsanevi "Horasan"dan) gelen Moğol göçmenlerle ilgilidirler. Ancak az olan toplumsal saygınlığına rağmen ve İslam, Alevilik vb.nin yayılmasıyla ilişkili olarak, Batı Oğuzca birçok yerel dili (Yunanca, Lazca, Ermenice, Kürtçe, Arapça gibi) bünyesinde toplayabilmiştir ve bu, Küçük Asya'nın büyük kısımlarının Türkleştirilmesine yol açmıştır. Bu süreç, tüm Osmanlı dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti boyunca (bazen güçlü, hatta sert idari baskı altında) devam etmiştir.

13. yüzyılın sonu ve 15. yüzyılın başındaki Moğol egemenliği süresince, Batı Oğuzca, diğer Türkçe konuşan bölgelerden göreceli bir ayrılma dönemi yaşamıştır. Bir yanda İran'ın İlhanlıları ve Çin'in Yuanları arasında yaşanan, diğer yanda Altın Ordular ve Ulus Çağatayları arasında yaşanan çatışmalar Batı Oğuzca'da ayrı bir dizi Orta Moğolca aktarım sözcüğün ortaya çıkmasına neden olmuştur, bkz yukarı. Dahası, Batı Oğuzca uzunca bir süre -*Gan*-Türkçe(sinin) gelişimden uzak kalmıştır, bkz aşağısı. Bu görelî soyutlanma, Timur döneminde (15. yüzyılda), Batı Oğuzların Doğu kanadı Timur egemenliğine girdiğinde sona ermiştir; bu dönemde, Çağatayca etkileri Azericeye (ve hatta Osmanlıcaya bile) ulaşmıştır. Bu yüzden, Batı Oğuzcanın doğu kısımlarında konuşulan birçok lehçe ve yerel dil, -*Gan*-Türkçesi dilleriyle ortak nitelikler kazanmıştır (bkz aşağısı). Böylece, Batı Oğuz dili, Doğu ve Batı olmak üzere iki kanada ayrılmıştır, ayrıca bkz aşağısı.

Osmanlı yönetimi altında, Batı Oğuzcanın Batı kanadı, Güneydoğu Avrupa ve Karadeniz bölgesine yayılmıştır. Batı kanadı, "Rumeli"de (Osmanlı İmparatorluğunun Balkan vilayetleri) ve (bugün resmi olarak "Orta Anadolu" olan) Anadolu'nun sınırlarına kadar Batı Küçük Asya'da gelişmiştir; dilin bu kanadı, Osmanlıca/Türkçe ve Gagavuz yazı dilleriyle temsil edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun siyasi rolü nedeniyle, Osmanlı Türkçesi (daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin rolü sebebiyle Türkçe) diğer Türki diller üzerinde etki kazanmıştır. "Emperyal bir dil" olarak Osmanlıca, yalnızca "Müslüman" terminolojiden değil, ayrıca örneğin "Levanten" ve "Balkan" türü

terminolojiden birçok “enternasyonalizmi” özümsemiştir. Bu yüzden, 19. yüzyılın başında, Osmanlıca, Farsça, Yunanca, Ermenice, Slavca, “Levanten” gibi farklı dillerden birçok materyal içermekteydi. Modern Türkçe, 19. yüzyılda Fransızca etkisi ve daha sonra Almanca ve İngilizce (Amerikan) etkileri altında kalmış olan İstanbul’daki entelektüellerin sosyolektinden gelişmiştir. Türkçe ayrıca 20 yüzyılın dilde sadelik yanlısı bir reformun azizliğine uğramıştır; ancak yabancı unsurların dilin içine girişi, söz konusu sadelik yanlısı dil politikalarına rağmen devam etmektedir.

Batı Oğuzcanın Doğu kanadı Azericenin yazı diliyle temsil edilmektedir. Azerice, 1828’de (Türkmençay Antlaşmasıyla) Rus yönetimine giren Kuzey Azerbeycan’ın yazı dilidir. Yazı dili güçlü Osmanlı etkisi altındadır; lehçeler, standart dilden (ve Osmanlı Türkçesinden) oldukça farklı olabilir. Bugün İran İslam Cumhuriyeti’nin bir parçası olan Güney Azerbeycan’ın dili ise hala resmi bir statüye sahip değildir. Ayrıca Azericeye ait, Avşarlar, Kaşkaylar, Aynallular, Sahsevenler, Bocnurdiler, Sonkoriler gibi birçok lehçe ve lehçe grupları da bulunmaktadır; Tüm bu lehçeler ve yerel diller, Doğu Oğuzcanın Doğu kanadının İran kısmı olarak adlandırılabilir. Yazılı olmayan bu birimler, Farsçayla sürekli temas halindedirler; tüm sözel aşamalarda güçlü Farsça etkisinin izlerini taşımaktadırlar. Dahası, Doğu Oğuzcanın Doğu kanadı, Orta Küçük Asya’dan Doğu Küçük Asya ve Irak’a kadar (Suriye ve Lübnan’da dağınık küçük gruplarla birlikte) yerel dilleri içinde barındırmaktadır.

Ayrıca, dil bilimsel olarak Batı ve Oğuz Türkçesi arasında bulunan Horasan Türkçesi vardır; bu dil, Batı Oğuzcanın Doğu kanadının İran kısmıyla karşılaştırıldığında oldukça Farsilemiştir. Horasan Türkçesi belki de, 12. yüzyılın ilk yarısında Horasanı işgal eden ve Sultan Sencer’in (Türkçe Sancar) ve Büyük Selçuklu devletinin kalanının çöküşüne neden olan Oğuz gruplarıyla bağlantılıdır; ancak bu, kesin olmaktan uzaktır. Bu grubun dilleri hala araştırma gerektirmektedir. Aynı şey, Hive bölgesinin “Oğuz Özbekçesi” için de geçerlidir, bkz yukarı.

Doğu Oğuzca, Türkmen yazı diliyle temsil edilir. Muhtemelen, Selçuklular 10. yüzyılda geri çekildiklerinde Aral Gölünün kuzeyinde kalan Oğuzlara kadar uzanmaktadır. Bu Oğuzlar, bazı dizgesel nitelikler aldıkları Kıpçaklara yakın bir çevrede kalmışlardır. 16. yüzyılda, Türkmenler, muhtemelen Ak Ordu devletinin çöküşü ve daha sonra da Kalmıkların Aşağı Volga bölgesine göç etmeleri yüzünden ortaya çıkan karışıklıkların sonucu olarak, şimdiki anavatanları olan güneye ilerlemişlerdir; Türkmen bir grup olan Truhmenler, Kuzey Kafkasya bölgesine ilerlemişlerdir. Türkmenler, Türkmenistan’daki modern yerleşim yerlerini ele geçirdikten sonra Özbekçe ve Batı Türkistan’daki Güneydoğu Türkçesinin kalanlarıyla etkileşime girmişlerdir. Kıpçakça ve Güneydoğu Türkçesinden etkilenen Türkmençe ayrıca -*GAn*- Türkçe bölgesinin bazı temel özelliklerini de kazanmıştır; bu yüzden, Oğuzca materyalin Kıpçakça (-*GAn*-Türkçe) kalıbına göre düzenlendiğini görmekteyiz. Batı Oğuzcadan farklı olarak, Türkmençe, Batı Oğuzcayla değil de, geri kalan -*GAn*-Türkçesine benzeyen bir dizi Orta Moğolca aktarım sözcüğü sergilemektedir. Ancak Türkmençe (Batı Oğuzca gibi) aynı

zamanda bazı eskicil nitelikleri de korumuştur.

Salarlar, Xinjiang ve Qinghai’de dağınık şekilde yaşayan ve bu bölgede dilsel açıdan izole olmuş bir Oğuz grubudur. Salarlar belki de modern yerleşim yerlerine Moğol İmparatorluğu* döneminde, askeri garnizon olarak gelmişlerdir, *Salır* adını taşıyan bir Türkmen kabilesi daha bulunmaktadır; bu ad ayrıca Kaşgarinin eserinde Oğuzların bir aşireti olarak geçen *Salgur* adıyla ilişkilendirilmiştir.

Salar grupları, Modern Uygurca, Çince ve Tibetçe gibi dillerden çeşitli etkiler sergilemektedirler.

Şimdi de, Yeni Türkçe dönemi dilleri resmine katkıda bulunan, etkileşimli bölgelere bir göz atalım. Çalışmada *GAn*-Türkçesi adını alan bölgenin temelini Kıpçakça, Güneydoğu Türkçesi ve Güney Sibiry Türkçesi oluştururken, bazen Tatarca vasıtasıyla Çuvaşça; Kıpçakça ve Özbekçe vasıtasıyla Türkmençe; Modern Uygurca vasıtasıyla Salarca ve Timur döneminde, Çağataycayla olan temasları vasıtasıyla Azerice bu grup içinde yer alabilir.

-*GAn*-Türkçesi, 13. yüzyılın ikinci yarısından 14. yüzyılın ilk yarısında Altın Ordu ve Ulus Çağatay devletlerinde aktif hale gelmiştir. Güney Sibiry, Moğol İmparatorluğu süresince, zaten Altın Ordu ve Ulus Çağatay’ın bir parçasıydı. İlhanlıların, Altın Ordu ve Ulus Çağatay devletleriyle savaş halinde olması hakimiyeti altındaki Batı Oğuzca, Horasan Türkçesi (Oğuz) ve Halaççayı da içinde barındıran bölgenin Türklerin yaşadığı diğer yerlerden izole olmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde dilbilimsel pek çok özelliğin yanında Batı Oğuzca ve - *GAn*- Türkçesi Orta Moğolca alıntı sözcükler bakımından da ayrılmıştır.

14. yüzyılın ikinci yarısı, Altın Ordu’nun yavaş ancak istikrarlı bir şekilde dağılmasına ve Ulus Çağataydaki merkezi gücün çöküşüne tanıklık etmiştir. Bu nedenle, Altın Ordu’nun Avrupa kısmında (Kök Ordu) konuşulan Kıpçakça, Doğu Avrupa dilleri, özellikle Fin-Ugor dilleri, Rusça ve hatta Osmanlıcayla yakın ilişkiye girmiştir. Bu temaslar, (diğer etkenlerle birlikte) Batı ve Merkez olmak üzere Kıpçakçanın iki kola ayrılmasına sebep olmuştur. Batı kolu daha sonra Uzak Batı ve Volga-Ural-Kafkas-Kıpçakçasına bölünmüştür. Volga-Ural-Kafkas-Kıpçakçası, Volga-Ural ve Kafkas Kıpçakçasından ibarettir.

Batı Kıpçakçasının altgruplarından Volga Tatarcasını, Kazan Hanlığıyla; Hristiyan Tatar lehçelerini Kazimov Hanlığı ve Moskova Büyük Beyliğiyle ve Kırım Tatarcasını Kırım Hanlığıyla ilişkilendirebiliyoruz. Astrakan bölgesindeki sözde Yurt Tatarları, doğrudan Astragan Hanlığının eski Tatar nüfusuna değil de, daha sonraki Nogay göçmenlerine kadar uzanıyor gibi görünmektedir; bu özgün nüfus Kalmıkların sürekli saldırıları karşısında önemli kayıplar yaşamışlardır. 16. yüzyıldan sonra, Kazan Tatarları Başkir bölgesine göç etmiş ve sözde Tepter (= defter) Tatarları olmuşlardır; diğerleriyse Sibiry’ya gitmiştir, bkz yukarısı. Uzak Batı Kıpçakçası, mesela Kırım Tatarcası, Kırım

* Biz burada Moğol İmparatorluğu terimini, Batı literatüründe Çengiz Han döneminden 15. yüzyıla kadarki süreci ifade eden *Chinggisid* terimini ifade etmek için kullandık.

Karaimcesi, Kırımçakça, Urumca vb Kırım etkileşim bölgesinin üyeleri olmuşlardır; bu bölgedeki hakim ortakları Osmanlıcaydı, bkz yukarı. Tüm bu dillerin, lehçelerin ve yerel dillerin konuşanlarının tamamı çok geçmeden Rus hâkimiyeti altına girdi ve bugüne kadar da güçlü Rus etkisi altında kaldı.

14. yüzyılın ikinci yarısında, Ulus Çağatayları Maverünnehir ve Moğolistan'a doğru ayrıldı. Maverünnehir, Altın Ordu'nun çöküşünü hızlandıran ve Ak Ordu'ya birçok sorun çıkaran Timur iktidarının merkezi oldu. Timur iktidarı, Orta Asya etkileşim bölgesinin gelişimi için ideal dilsel ve kültürel çerçeveyi oluşturdu; bu çerçevenin en güçlü bileşenlerinden biri Farsça olmuştur. Bu Orta Asya etkileşim bölgesinde gelişen ve uluslararası üne sahip bir yazı dili haline gelen Çağatayca; Orta Türkçe döneminin dil bilimsel kozmopolitizminde, oldukça etkili olmuştur. Batı Oğuzcanın Doğu kanadının büyük kısmı bir süreliğine bu bölgeye bağlıydı. Timur iktidarının Horasan ve Maverünnehir'e kadar geri çekilmesinden sonra, Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu devletleri bu bağın korunmasına yardımcı oldular. Bu dönem boyunca, Batı Oğuzcanın Doğu kanadı, *-GAn-*Türkçesine benzeyen özellikleri koruyup geliştirdi; bu yüzden, eğer Osmanlıca (Batı Oğuzcasının Batı Kanadı) *-GAn-*Türkçesinden saparsa, Doğu kanadı da gelenlikle *-GAn-*Türkçesini izler ya da geçici biçimler edinir.

16. yüzyılda, Safevilerin yükselişi ve Osmanlı devletinin genişlemesi bu siyasi biçimlenime bir son verdi. O andan itibaren, İran'da ortaya çıkan hanedanlıklar, Batıda Osmanlıyla kötü ya da en azından ihtiyatlı ilişkiler sürdürdüler. Aynı dönemde Özbekler Maverünnehir'e göç etti, Timurları sürdürdü ya da öldürdü ve bir açıdan Timurların dilsel mirasçıları oldular. 16 yüzyıldan sonra, Orta Asya Türkçesi bölgesi, siyasi olarak, daha sonraki İran devletlerinden az çok uzak kaldı, ancak Osmanlı İmparatorluğuyla iyi ilişkiler kurdu; böylece Osmanlıca dil materyalleri Orta Asya Türkçesi bölgesine girebildi. İletişim hatları (Kuzey) Kafkasya bölgesinin içinden geçtiği için, Osmanlıca sözel varlığının bazı izleri burada da bulunabilmektedir.

Orta Asya Türkçesi bölgesi, Türkçe Olmayan Farsça ve Tacikçe'nin yanı sıra, az çok Farsçalaşmış Özbekçe, Çağataylaştırılmış Özbekçe, Kıpçak Özbekçesi ile birlikte), Kazakça, Karakalpakça, Kırgız ve geri kalan Güneydoğu Türkçesini (Modern Uygur grubu) kapsamaktadır. Bu bölge yeni gelişen terimler açısından biraz Tatarca etkisinde kalmıştır. II. Katherina'nın Tatarlara Orta Asya ticaret yapma ayrıcalığını vermiş olması, Tatarca pek çok terimin bu bölgede yaygın olmasına önemli bir sebeptir. Tatarlar, kültürel, dini ve siyasi pek çok alanda aktif hale gelmişlerdir; kültürel bir misyonları olduğuna inanan Tatarlar düşünce ve inançlarını Orta Asya bölgesinin Türkçe konuşan nüfusuna empoze etmeye çalışmışlardır. 18. yüzyıldan sonra Kazakça üzerinde büyük bir Rusça etkisi olmuş, 19. yüzyıldan sonra askeri, siyasi, kültürel ve sözel alanlardaki Rus etkisi Orta Asya bölgesinde (Modern Uygurcaya bile ulaşarak) artmıştır. Bu etki 20. yüzyılın sonundaki Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bile etkisini göstermiştir; Şinciang'da ise 18. yüzyıldan beri orada yaşayan bütün dil gruplarında, artan Çince etkisini görmekteyiz..

Moğolistan'ın (Ulus Çağatay'ın diğer parçasının) (dilbilimsel) tarihi aşağı yukarı

karanlıkta kalır. Sadece Kaşgarda, İli bölgesinde ve kent merkezlerinde (aşağı yukarı vahalarda) bazı veriler buluruz. Mançu (Çin) egemenliği altında Çince, Tibetçe, Mançuca, Moğolca ve Doğu Türkçesini içeren bir pentaglot (beş dilli sözlük) derlenmiştir.

15. yüzyılda Özbeklerin ilk hanlığı olan Ak Ordu, Doğu Avrupa, Maverainnehir ve Moğolistan'ın arasında gelişti. Burada, Merkezi Kıpçakların (aynı zamanda Özbekleri içeren) öncülleri Nogayların öncülleri, Kuzey Kırgızların ve muhtemelen Kafkas Kıpçaklarının bölümlerinin ve Başkırların meydana gelmesinde bir rol oynayan unsurlarla yan yana yaşarlar. Bu etkileşimli bölge, 17. yüzyilin sonunda çözülmüştür.

Modern Türk dillerinin bazı özelliklerinin dağılımları kuzey-güney ayrımını sergilemektedir. Güney Türkçesi, Osmanlı ve Çağatay Türkçesi etkilerinin izlerini gösterir. Birçok durumda Kuzey-Güney sınırı Modern Uygur grubu aracılığıyla ayrım gösterir. Bu Modern Uygurca'nın yalnızca Güneydoğu Türkçesi bileşenlerinden oluşmasından değil aynı zamanda Kıpçakça unsurlar barındırmasından da kaynaklanmaktadır. Bazı durumlarda, yalnızca Kuzey Türkçesinin en kuzeydeki Türk dilleri ortak özellikler bakımından birbirleriyle (ve bazen Modern Uygurcayla) ilişkilidir.

Kuzey Türkçesinin bazı alt bölgeleri Altay-Sayan bölgesi etrafında toplanır, örneğin bir bölge sözcük sonundaki sesler ve ek sonu ünsüzlerin etkileşimiyle ortaya çıkan şekillerine dayanan bir takım fonetik kurallarla karakterize edilir. Kuzey Türkçesi Başkı, Nogay, Karakalpak, Kazak, Kırgız Kıpçak ve Sibirya Kuzeydoğu Türkçesini içerir.

Diğer bir bölge, Kuzeydoğu Türkçesi, Kırgızca, Sibirya Tatarcasının parçalarını içine alır ve Sari Uygurca ile olan ilişkisini dahi gösterir. Kuzey Kırgızların öncülleri bu bölgeyi 15. yüzyılın sonunda, Lena Türkçesinin öncüllerinden bile önce terk etmiş olabilirler.

Bu bölgenin geriye kalan Türk dilleri, Güney Altay Türkçesi, Marjinal Merkezi Türkçe, Modern Yenisey Türkçesi, Sayan Türkçesi ve Sibirya Tatarcasını içine alan Güney Sibirya etkileşimli bölgesinde şekillenmiştir.

Güney Sibirya Türkçesinin karakteristik özellikleri güçlü bir Moğol etkisi altında gelişmiştir. Ayrıca, Güney Samoyed ve Yenisey dilleri konuşan gruplar, (örneğin, bkz. Tofa ve Kamas'ın durumları) son iki yüzyıl boyunca Türkçeleşmiştir.

Sayan Türkçesi, Lena Türkçesi ile bazı ortak özelliklere sahiptir. Ama daha önce sözü edilen etkileşimli alandan farklı olarak Lena-Sayan bölgesi, yaygın Türkçe özelliklerin varlığı ve pek çok arkaik özelliğin korunmuş olmasıyla birbirlerine bağlıdır. Aynı zamanda, Lena-Sayan bölgesinin üyeleri birbirleriyle çok fazla etkileşim içinde değildir, görünüme göre bu alan yeni bir karakteristik özellikten gelişmemiştir. En azından Lena Türkçesi, aynı zamanda Buryat Mogolları ve Kuzey Tunguzun kuzey parçalarını da içeren Baykal bölgesiyle iletişim içindeydi.

Modern Türkçenin bazı özellikleri doğu ve batı şekilleri sergiler. Ama Kuzey-Güney parçasından farklı olarak Doğu ve Batı arasındaki sınır çizgisi çok fazla salınımlı göstermektedir: bazen Doğu özellikleri uzak batıda (örn. Azerice); bazen de batının

özellikleri Güney Sibiryada görülür. Bazı durumlarda ise Batı Sınır Türkçesi Doğu özellikleri ve tam tersini sergiler.

Türki dilleriyle ilgili yüzeysel, sığ izlenimlerimiz bir şekilde yıldızlar ve galaksilerin resimlerine benzemektedir. Her ikisi de, analitik araçlara uygulamazsak zihinlerimize ‘karakteristik resim’ olarak ulaşan şey anlamına gelen özelliklerin yerel kavrayışının çakışımına dönmektedir. Astronomlar kozmik nesnelere yayılımlarını analiz etmek için elektromanyetik tayfın tüm ölçeği boyunca veri topladılar. Böylece bu nesnelere ve evrenimizin gelişimi hakkında çok şey öğrendiler. Hayal bile edilemeyecek uzaklıklardaki yıldızlar ve galaksilerin dağınık yayılımlarını analiz ederek böylesi bilgiler elde etmek mümkünse, diğerlerinden olduğu kadar Türki olmayan Türk dillerinden makul uzaklıklarda konuşulan Modern Türkçe dünyasının dilbilimsel oluşumunu yeniden oluşturmak ve anlamak için zorunlu olan gerekli bilgileri toplamamız ve analiz edebilmemiz gerekmektedir.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel behandelt die Geschichte und die Entwicklung der Türkisprachen von den frühesten verlässlichen Spuren bis in die Gegenwart. Er bietet einen Überblick über die Sprachen der neu-, der mittel- und der alttürkischen Periode und vermittelt grundlegende Kenntnisse über die Kulturen ihrer Sprecher. Auf Basis dieser Informationen wird der Leser dann durch die Geschichte derjenigen Gruppen geführt, die entweder im Verdacht stehen, an der Formierung der Türkisprachen beteiligt gewesen zu sein, oder die tatsächlich eine Türkisprache sprachen oder sprechen. Die Behandlung der türkischen Sprachgeschichte schließt auch die Behandlung der türkisch-mongolischen Sprachkontakte ein. Beide Sprachfamilien haben sich seit langer Zeit intensiv gegenseitig beeinflusst, so dass sie einander immer ähnlicher wurden. Dies erscheint momentan wahrscheinlicher als eine genetische Verwandtschaft, wie die Altaische Hypothese sie fordert.

Geschichte des Türkischen; Geschichte des Mongolischen; Türkisch-Mongolische Sprachbeziehungen; Sprache, Geschichte und Gesellschaft

ABSTRACT

The article deals with the history and the development of the Turkic languages from the first traces of Turkic until today. It provides the reader with an overview about the languages of the Modern Turkic, the Middle Turkic and the Ancient Turkic periods. Furthermore, the article gives basic informations about the different cultures of the speakers of these languages. The reader is taken through the history of those groups which are suspected to have played a role during the formation of Turkic, and of groups which really spoke or speak a Turkic language. The part about Turkic language history also includes the treatment of Turkic-Mongolic language contacts. Both language-families have influenced each other to such a degree that they became more and more similar to each other through the course of time. This seems more probable than a genetic relationship between the two language families which is a central postulate of the Altaic Hypothesis.

Keywords: History of Turkic; History of Mongolic; Turkic-Mongolic Relations; Language, History and Society